

บทที่ 4

อำนาจชุมชนและรัฐ ในการจัดการทรัพยากร

ในบทนี้ จะศึกษาถึงอำนาจของชุมชน ในการควบคุมและจัดการทรัพยากร ก่อนหน้าที่รัฐ จะเข้ามาจัดการ ตลอดจนปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐเข้ามาจัดการทรัพยากร

1. อำนาจชุมชนในการจัดการทรัพยากรการผลิต

จากบทที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในป่า ช่วงยุคของการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนทั้งสองมีอิสระในการควบคุมและจัดการทรัพยากร เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้หลักการและกฎเกณฑ์ของชุมชน สำหรับในบทนี้จะศึกษาให้เห็นถึงลักษณะการควบคุม และการใช้ทรัพยากรของชุมชนแต่ละประเภท กล่าวคือ

ในการบุกเบิกที่ดินชุมชน เป็นบริเวณที่ใกล้กับที่ทำกินมีทำเลเป็นที่ราบ หรือที่ราบบนเนินเขาไม่สูงไม่ถึง อยู่ใกล้ลำห้วย อยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขยาย มีบ้านเก้า (บ้านหลัก ซึ่งปลูกตั้งแต่แรก) และถือครองที่ดินบริเวณบ้านร่วมกันเป็นหย่อมตามเครือญาติที่นับถือผีปู่ย่า (ผีเรือน) สืบสายตระกูลของแม่ (ฝ่ายหญิง) ที่จะคอยคุ้มครองให้ทุกคนอยู่เย็นเป็นสุข ครอบครัวจะเป็นครัวเรือนให้แรงงานในครัวเรือนบุกเบิกที่นาและปลูกข้าวนาแปลงเดียวกัน จึงมียุ้งข้าว (หลองข้าว) ร่วมกัน บริเวณบ้านประกอบด้วยเล่าไก่ คอกหมู คอกควาย ส่วนรอบ ๆ บ้านและหลังบ้านจะปลูกผักและผลไม้ไว้บริโภค แสดงให้เห็นอำนาจ ทั้งจากการใช้ประโยชน์ และลักษณะการใช้ร่วมกัน ส่วนการถือครองที่ดิน จะขึ้นอยู่กับตระกูลที่จะรักษาความมั่นคงในการดำรงอยู่ของแต่ละตระกูล จากการผลิตร่วมกันและนับถือผีสายเดียวกัน (สัมภาสน์ นางน้อย)

การบุกเบิกที่ไร่และการถือครอง เกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาตั้งรกรากครั้งแรก เพราะเกษตรกรยังไม่สามารถบุกเบิกที่นาได้ในพื้นที่ จึงต้องหักร้างถางป่าในบริเวณที่ราบปลูกข้าวไร่ และค่อยปรับพื้นที่เป็นที่นา แต่พื้นที่ของสองหมู่บ้านมีที่ราบน้อยจึงหันไปปลูกข้าวไร่เสริมด้วย ปรากฏให้เห็นตามไหล่เขา บริเวณที่ถัดจากที่สวนออกไปไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนัก การจับจองที่ไร่นั้น

จากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่ปลูกข้าวไร่ดั้งเดิมบอกว่าใครมีแรงงานในครัวเรือน และไม่มีที่นาก็สามารถไปแผ้วถางเอาตามกำลังแรงงานของครัวเรือนที่ไร่จะไม่ซ้ำกัน เป็นที่ทราบกันดีในหมู่บ้านว่าจะทำไร่บริเวณไหน เพราะต้องไปทำไร่อยู่ด้วยกันส่วนใหญ่เป็นญาติกัน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าไปกันเป็นหมู่ (กลุ่ม) เช่น กลุ่มของลุงสมมีอยู่ 5 ครัวเรือน ที่ไปแผ้วถางด้วยกัน ถึงเวลาย้ายก็ย้ายไปด้วยกัน ถ้าหากใครไม่ทำแล้วคนอื่น ๆ ภายในหมู่บ้าน ก็สามารถไปทำกันได้ กลุ่มของลุงสมจะมีที่ปลูกข้าวไร่คนละ 4 แปลง ๆ ละประมาณ 3 - 4 ไร่ เพื่อสับเปลี่ยนไม่ปลูกซ้ำที่เดิม การปลูกข้าวไร่จึงเป็นระบบการผลิตที่มีมาแต่ดั้งเดิม เป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ที่ที่ราบจำกัด (สัมภาษณ์ ลุงสม)

การปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกแบบหมุนเวียน 2 - 4 ปี (ปัจจุบัน) จึงกลับมาใช้ที่เดิมเป็นระบบที่ต้องพักดินไว้เพื่อให้ป่าแก่จึงกลับมาเพาะปลูกอีกครั้งหนึ่ง ลุงสมเล่าให้ฟังว่า หากทำที่เก่าทุกปี ตัดต้นไม้แล้วเผาทุกปี ต้นไม้ที่ตัดครั้งแรกนั้นรากแก้วมันยังอยู่ในดิน ถ้าทำปีเดียวแล้วทิ้งไว้ ต้นไม้จะงอกแตกหน่อออกมากลับคืนสู่สภาพป่าธรรมชาติได้เร็ว จะทำให้ดินอุดมสมบูรณ์เมื่อป่าแก่ และที่สำคัญถ้าทำซ้ำที่เดิม หญ้าจะขึ้นมาก แข่งกับต้นข้าวต้องเสียแรงงานคอยกำจัดหญ้า โดยเฉพาะหญ้าคา จะไม่มีการใช้ยาฆ่าหญ้า เพราะนอกจากจะทำให้ข้าวตาย เกษตรกรไม่มีทุนด้วย นายสมิครบอกว่าปุ๋ยไม่ต้องใส่ ถ้าทำเป็นระบบหมุนเวียนดินอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว เคยเอามาใส่ข้าวต้นโตดีแต่ไม่มีเมล็ด สำหรับพันธุ์ข้าวไร่เคยมีเจ้าหน้าที่เกษตรนำมาส่งเสริมแต่ชาวบ้านไม่เอา เพราะกินไม่อร่อย แม้จะให้ผลผลิตดีกว่าแต่การเจริญเติบโตสู้หญ้าไม่ไหว เกษตรกรใช้พันธุ์ดั้งเดิมหรือเรียกว่า ข้าวฮ้าว (พันธุ์พื้นเมือง) มี 4 ชนิด คือ แพรกปี แพรกคอก ข้าวลาย และข้าวแดง (สัมภาษณ์ ลุงสม และ นายสมิคร)

การใช้แรงงานส่วนมากจะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักส่วนใหญ่ใช้แรงงานสองคนก็ปลูกได้ มีการเอามือเอารวันกัน (ลงแขก) กรณีของลุงสี ลุงวัน นายสมิคร ลุงพร และลุงคม เพราะที่ไร่อยู่ติดกันและเป็นญาติกันจะไม่จ้างแรงงาน เพราะไม่มีเงินทุนหรือหากหักค่าแรงเป็นข้าว ถ้าเป็นเกษตรกรขนาดเล็กจะเหลือไม่พอกิน เป็นการลดต้นทุน เนื่องจากผลผลิตจะได้ประมาณ 20 - 30 ถัง/ไร่ ในอดีตการปลูกข้าวไร่ได้ผลดีพอสมควร เพราะมีการปลูกแบบหมุนเวียน ปล่อยให้ดินที่ใช้แล้วไว้เพื่อฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน (สัมภาษณ์ลุงสี ลุงวัน)

วิธีการจัดการพื้นที่ไร่ของหมู่บ้านกรณศึกษา ลุงตาล ผู้อาวุโสและเป็นผู้ที่ปลูกข้าวไร่เล่าให้ฟังพอสรุปได้ว่า ชาวบ้านจะต้องตกลงกันว่าปีนี้จะต้องไปทำข้าวไร่บริเวณไหน เพราะที่ไร่ขึ้น

สมาชิกในชุมชนจะจัดการกันเอง แสดงถึงอำนาจการจัดการขึ้นอยู่กับชุมชน เช่น กรณีของนายทุนปลูกข้าวไร่กับพ่อแต่เมื่อ พ่อตาย ชาวบ้านที่ปลูกข้าวไร่ด้วยกันจะต้องถามก่อนว่านายทุนจะทำได้หรือไม่ ถ้าทำได้ก็สามารถสืบต่อที่ไร่ต่อไป แต่ถ้าหากไม่ทำคนอื่นในเครือญาติหรือในตระกูลหรือในชุมชนก็สามารถไปทำกินได้ ปรากฏว่านายทุนแต่งงานไปอยู่หมู่บ้านอื่น ไม่มีใครในครัวเรือนของนายทุนทำไร่ ชาวบ้านจึงมีมติให้นายชายที่เข้ามาแต่งงานในหมู่บ้าน และไม่มีที่ดินทำกินได้ทำไร่ในบริเวณดังกล่าว โดยเสียค่าแรง (ค่าจอบค่าเสียม) ให้นายทุนเล็กน้อย (สัมภาษณ์ลงตาล)

ในขณะเดียวกัน เกษตรกรที่ปลูกข้าวไร่สามารถช่วยเหลือตนเอง บางรายก็จะหว่านเมล็ดผักไว้หัวไร่หรือในไร่ข้าวด้วย เช่น พักทอง มะเขือ พริก ข้าวโพด ผักกาด เอาไว้กินในเวลาที่คอยดูแลข้าวเจริญเติบโต และเมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวข้าว ส่วนกรณีของการเก็บเกี่ยว นอกจากใช้แรงงานในครัวเรือน (หากปล่อยไว้นานหนูจะกินเมล็ดข้าว ทำให้เสียหายได้) จะใช้วิธีเอามือเอวกัน (ลงแขก) แสดงให้เห็นว่าอำนาจในการควบคุมและจัดการที่ดินที่เป็นที่ไร่ยังอยู่ในการควบคุมของชุมชน เพราะอำนาจในการผลิตขึ้นอยู่กับแรงงานในครัวเรือน และกลุ่มเครือญาติ ในกรณีของการระดมแรงงานหรืออาศัยแรงงานในกลุ่มเครือญาติโดยการเอามือเอวกัน และยังแสดงให้เห็นว่าที่ไร่สามารถเอื้อประโยชน์แก่เกษตรกรได้มาก ทั้งข้าวและพืชผักต่าง ๆ

ในการจับจองบุกเบิกที่นาขึ้นมักทำร่วมกันในระหว่างเครือญาติ โดยจะเลือกที่ดินว่างเปล่าคือไม่มีใครเป็นเจ้าของ โดยการแสดงสิทธิคือการปลูกต้นไม้ขึ้นต้นก็จะเลี้ยง ส่วนใหญ่จะดูบริเวณที่เป็นที่ราบ สามารถขุดเหมืองส่งน้ำจากฝายไปยังที่นาได้ (ขุดเหมืองต้องปล่อยทิ้งไว้ให้ดินอยู่ตัว คือ ให้ดินแฉะ ดังนั้น ที่นาที่จะบุกเบิกจึงต้องขึ้นอยู่กับการจัดการน้ำได้หรือไม่) ในสมัยแรกของการบุกเบิกที่นาส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก การบุกเบิกที่นาจึงต้องใช้เวลานาน และส่วนหนึ่งนั้นที่นาในยุคนี้ปรับปรุงและบุกเบิกมาจากที่ไร่ ซึ่งเคยปลูกข้าวไร่แบบง่าย ๆ มาก่อน

ลักษณะของที่นา เนื่องจากพื้นที่ของทั้งสองหมู่บ้านมีบริเวณที่เป็นที่ราบน้อย ที่นาจึงมีรูปร่างยาวหรือคดเคี้ยวไปตามที่ราบตามหุบเขา และบริเวณเชิงเขาที่ปรับปรุงระดับให้ลาดหลั่นกันไป โดยมีลำห้วยไหลผ่านหรืออยู่ด้านข้างและหัวนา ที่นาไ่หนึ่ง (ไร่หนึ่งที่มีคันนาล้อมอยู่ 4 ด้าน อาจจะเล็กหรือกว้างไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ คันนาจะคดเคี้ยวบ้างตามลักษณะความลาดชัน (Slop) ของพื้นที่ ถ้าเป็นที่ดอนแล้วลาดชัน จะทำให้ที่นาแคบ แต่ถ้าเป็นที่ราบลุ่มเสมอกัน ที่นาจึงกว้างและจะปักคันนาให้ตรงก็ได้ ถ้าเป็นจำนวนไร่ตามที่รัฐกำหนด

ชาวบ้านจะเรียกว่า 1 ไส่ภาษี) ใช้ดินนาเก็บกักน้ำเพื่อคอยควบคุมระดับน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าว จนกว่าจะสุกโดยมีต้าง (ช่องตามคันนา ขุดเพื่อเอาน้ำจากเหมืองเข้านา) คอยปิดเปิดน้ำเข้ามา หรือเรียกว่าการทดน้ำ ที่นาส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้กับที่อยู่อาศัย

การทำนาก็จะเกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝายตั้งแต่เริ่มบุกเบิกที่นา เพราะพื้นที่ที่จะบุกเบิกเป็นที่นาได้จะต้องสามารถขุดเหมืองเอาน้ำจากฝายเข้าไปเลี้ยงต้นข้าวในนาได้ ดังนั้นเมื่อบุกเบิกที่นาจะต้องทำไปพร้อม ๆ กับการขุดลำเหมืองหรือขุดลำเหมืองก่อนที่จะบุกเบิกนา โดยใช้แรงงานคนขุดที่เป็นแรงงานในครัวเรือนและกลุ่มญาติ ใครจะมีนามากหรือน้อยขึ้นอยู่กับแรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก กรณีอยู่ยอดมีที่นา 20 กว่าไร่ เพราะมีลูกช่วยกันบุกเบิก 5 คน ใช้เวลา 3 - 4 ปี อยู่ปีบุกเบิกที่นาได้ 10 ไร่ โดยใช้แรงงานในครัวเรือน 3 คน (มีน้องชาย 1 คน และลูกชายคนโต และอยู่ปีนั้น) ใช้เวลาบุกเบิกไปเรื่อย ๆ 2 ปี กรณีของอยู่แก้วจ้างคนมาบุกเบิกนาโดยจ้างเหมา ในปี พ.ศ. 2472 ประมาณ 3 ไร่ ด้วยเงิน 1 บาท ต่อมาในปี พ.ศ. 2485 ลุงสมจ้างบุกเบิกที่นา 3 ไร่ ค่าจ้างวันละ 5 บาท ส่วนแรงงานในการขุดเหมืองมีทั้งขุดในระวางนาของตัวเอง และใช้แรงงานร่วมกับของคนที่มีที่นา ทำให้นาขึ้นหนึ่งหรือต้างหนึ่ง (บริเวณทุ่งนาฝั่งหนึ่งหรือใช้น้ำจากฝายเดียวกัน) จึงมีหลายเจ้าของ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นญาติที่ช่วยกันบุกเบิกที่นา ดังนั้น กลุ่มที่ทำนาและใช้น้ำฝายเดียวกัน เป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่รวมตัวกันภายใต้การร่วมมือร่วมแรงในการจัดการและควบคุมทรัพยากรของชุมชน เป็นการตอบสนองผลประโยชน์ของกลุ่มกลายเป็นกฎเกณฑ์ของกลุ่มสังคมในชุมชน

การเรียกชื่อนาหรือเหมืองฝายเป็นการเรียกตามความเป็นมา หรือเรียกตามสภาพแวดล้อม ส่วนการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายคือการทดน้ำจากลำห้วย เป็นหัวใจสำคัญของการทำนานั้นก็จะมีการตั้งแก่งฝาย (หัวหน้าฝาย) มีหน้าที่ดูแลการแจกจ่ายน้ำ การเรียกระดมแรงงานเพื่อช่วยกันสร้างฝาย ตัดสินข้อพิพาทเกี่ยวกับการใช้น้ำ ลุงสมหัวหน้าฝายบอกว่าเมื่อก่อนมีผลตอบแทนเป็นข้าว 1 ต่างต่อไร่ให้แก่หัวหน้าฝาย แต่ปัจจุบันนี้คิดค่าตอบแทนเป็นเงิน โดยคิดตามต้าง ซึ่งจะเก็บต้างละ 10 บาท ถ้าเป็นไร่ ๆ ละ 20 บาท เช่น ในกรณีของผู้ใช้น้ำของกลุ่มเกษตรกรบ้านปางฮ้าง

การดูแลรักษา ในยุคนี้นอกจากจะมีพิธีเลี้ยงผีนา ผีฝาย ให้คุ้มครองแล้ว เป็นการพึ่งพาธรรมชาติที่ค่อนข้างจะสมบูรณ์สำหรับการเกษตร และเกษตรกรเพียงแค่ใช้แรงงานร่วมกันจากการจัดการแรงงาน โดยสถาบันทางครอบครัวและชุมชน ตามสภาพแวดล้อม และเป็นไปตามฤดูกาล

และใช้ประสิทธิภาพค้อยุดปริมาณน้ำในระบบเหมืองฝาย โดยเฉพาะเวลาข้าวกำลังตั้งท้องจะออกรวง ถ้าน้ำขาดจะทำให้ข้าวแห้งได้ (ตายเนิง) นาแต่ละแห่งทั้งสองหมู่บ้านให้ผลผลิตดีประมาณ 70 - 80 ถึง/ไร่ การเกี่ยวเกี่ยวเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ต้องใช้แรงงานทั้งในครัวเรือน เอามือเอารัน และรับจ้างเหมือนกัน เพราะหากล่าช้าจะทำให้ข้าวหล่นหรือถูกฝนถูกน้ำค้างซึ่งเป็นช่วงของฤดูหนาว ในยุคนี้ไม่มีการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมี ลงพรเลว่าปุ๋ยที่ดีที่สุด คือ มูลวัว มูลควาย และการไถพลิกหน้าหมักเป็นปุ๋ยอย่างดี (สัมภาษณ์ลงพร)

สำหรับพันธุ์ข้าวนาปีที่ใช้ เดิมเป็นพันธุ์พื้นเมืองมีทั้งข้าวเหนียว (ข้าวเบาใช้เวลาสั้นได้กินเร็ว) และข้าวดอก (ข้าวหนักใช้เวลานาน) ลงสบบอกว่าเคยใช้มาทั้งพันธุ์เหนียวของ สามผิว เหลืองหลวง เหลืองน้อย เพชรไธ้ มัน และผาเหล็ก สับเปลี่ยนในแต่ละปีขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ และการจัดการน้ำ (สัมภาษณ์ลงสม)

ลักษณะทางกายภาพในแต่ละพื้นที่ ซึ่งเกษตรกรสามารถบุกเบิกเป็นที่ดินทำกินได้แตกต่างกัน ทำให้พื้นที่นาของบ้านปางฮ้างซึ่งมีที่ราบน้อย ที่นาจึงไม่อยู่ติดกันเป็นผืนเดียว แต่กระจัดกระจายไปตามที่ราบเชิงเขา และหุบเขาที่มีลำห้วยไหลผ่าน ส่วนใหญ่จะอยู่ใกล้หมู่บ้าน เช่น

นาบ้าน (แปลง) เทื่อ อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ใช้น้ำจากห้วยดอกช้าง เป็นพื้นที่ให้ผลผลิตข้าวได้ดี ถ้าปีไหนฝายดีได้ข้าวไร่ละ 70 - 80 ถึง/ไร่ นาแปลงนี้มีเจ้าของ 6 ราย เนื้อที่ประมาณ 54 ไร่ ยังใช้ฝายไม้เรียกว่าฝายห้วยดอกช้าง ถึงเวลาที่จะทำนาก็จะช่วยกันสร้างฝายและขุดลอกเหมือง ถ้าสมาชิก 6 ครัวเรือนที่มีที่นาไม่มาต้องจ้างคนมาแทน โดยมีลงสมเป็นหัวหน้าฝาย

นาบ้านตั้งจอก อยู่ในหุบเขาลึก เป็นนาของลงดี เคยให้ผลผลิตข้าวดี เนื้อที่ 9 ไร่ ใช้น้ำจากห้วยป่าตัน ใช้ฝายเล็กไม่ใหญ่มาก ปัจจุบันไม่ได้ทำนาเพราะได้ขายให้กับบุคคลภายนอกไปแล้ว และลำห้วยที่หล่อเลี้ยงนาแปลงนี้อยู่ในที่ดินส่วนบุคคลก็ได้เข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำธุรกิจบ้านจัดสรรไว้หมดแล้ว

นาบ้านดอยวง มีลักษณะรูปโค้งตามเชิงเขา และเป็นที่ราบตามแม่น้ำฮ้าง เป็นพื้นที่ให้ผลผลิตข้าวดีที่สุดในหมู่บ้าน ใช้น้ำจากฝายแม่ฮ้าง เนื้อที่ประมาณ 100 กว่าไร่ เป็นพื้นที่ราบที่มีทัศนียภาพสวยงาม อ้อยอดซึ่งมีที่นาบริเวณรับน้ำจากฝายได้ดีได้ขายที่นาและที่ห้วยให้กับบุคคลภายนอกไปแล้ว ทำให้คนที่ใช้น้ำถดถอยมาขายไปด้วย รวมแล้วที่นาแปลงนี้มีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ ปัจจุบันกำลังถมที่นาทั้งแปลงเพื่อทำบ้านจัดสรร

นาบ้นหลังบ้าน อยู่บริเวณหลังหมู่บ้าน ใช้น้ำจากห้วยนาก่อ เคยเป็นนาที่ให้ผลผลิตข้าวสูง โดยมีฝายไม้ซึ่งจะทำ 1 - 2 ปีต่อครั้ง เพราะลำห้วยมีขนาดเล็ก น้ำไหลไม่แรง มีพื้นที่นา รวมประมาณ 20 ไร่ มีเจ้าของ 4 ราย ปัจจุบันนาแปลงนี้ได้ขายให้กับบุคคลภายนอก แต่เจ้าของใหม่ยังให้เจ้าของเดิมทำกินอยู่

ส่วนในบ้านปางม่วงนั้นการทำนามีมากกว่าบ้านปางช้าง เพราะมีที่ราบมากกว่า จึงมีการใช้ประโยชน์จากที่นาและเหมืองฝาย พร้อมทั้งระดมการใช้แรงงานร่วมกันของหมู่ใช้น้ำ เป็นประจำทุกปี แม้จะมีที่นาเป็นพื้นที่กว้าง แต่ก็กระจัดกระจายไปตามสภาพกายภาพของแต่ละห่อมบ้าน คือ

นาบ้นดงต้นข้าว เดิมเป็นที่บ้านมีต้นมะพร้าวมากและต่อมาประชากรเพิ่มขึ้น และที่ดินทำกินเท่าเดิม จึงบุกเบิกเป็นพื้นที่นา มีที่นาที่ใช้น้ำจากน้ำแม่ตุมฝายละ 2 - 3 แปลง เพราะนั้นแตกต่างกันทางด้านกายภาพ จึงมีฝายเป็นระยะกันน้ำแม่ตุม เช่น ฝายป่าสัก ฝายปางเส้า รวมพื้นที่นาแล้วประมาณ 70 ไร่ มีเจ้าของ 20 ราย มีฝายใหญ่คือ ฝายแม่ตุม มีลักษณะเป็นหัวหน้าฝาย

นาบ้นหมูดอนบิน เป็นชื่อห่อมบ้าน นาแปลงนี้ใช้น้ำจากน้ำแม่เปิง มีเนื้อที่นาทั้งหมดประมาณ 40 ไร่ มีเจ้าของอยู่ 9 ราย ถึงฤดูกาลทำนาก็มีการระดมแรงงานทำฝายโดยใช้ไม้เรียกว่า ฝายแม่เปิง มีทอင့်เป็นหัวหน้าฝาย เป็นนาที่ให้ผลผลิตข้าวดี และยังปลูกถั่วเหลืองหลังนาอีกด้วยในปัจจุบัน

นาบ้นหลังบ้านและหน้าบ้าน ทั้งสองแปลงใช้น้ำจากน้ำแม่ตุม เดิมมีฝายไม้เรียกว่า ฝายทุ่งโป่ง ได้เปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีต เมื่อปี พ.ศ. 2527 เพราะน้ำไหลเชี่ยวและมีที่นาใช้น้ำมาก (ที่นาใช้น้ำฝายนี้ส่วนหนึ่งได้ขายให้กับบุคคลภายนอก แต่ชาวบ้านยังทำนาอยู่ โดยทำนาเช่าแบ่งครึ่ง) ฝายตัวนี้มีนาที่ใช้น้ำถึง 3 หมู่บ้าน คือ บ้านต้นวัน บ้านสบเปิง และบ้านปางม่วง มีเจ้าของอยู่ 10 ราย เนื้อที่ประมาณ 40 ไร่ ส่วนหนึ่งที่ต้องเปลี่ยนจากฝายไม้เป็นคอนกรีต เพราะต้องระดมแรงงานซ่อมฝายบ่อย และค่อนข้างจะลำบากกินเนื้อที่กว้างมาก เมื่อเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตช่วยแก้ปัญหาเรื่องการระดมแรงงานบ่อยหมดไป แต่มีปัญหาทรายทับถมหน้าฝาย ทำให้ฝายตื้นเขินและเกิดน้ำท่วมในเวลาไ่มาก เมื่อเป็นฝายที่สร้างจากงบประมาณของรัฐ หน้าที่ดูแลฝายจึงตกเป็นของคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นหัวหน้าดูแล คณะกรรมการบางคนไม่ได้ทำการเพาะปลูก แต่ก็มีหน้าที่ดูแลฝาย ซึ่งผิดจากหลักการเดิมที่กลุ่มผู้ใช้เป็นผู้ดูแล

นานปางตะเคียน เป็นชื่อเรียกตามหอยมบ้าน เป็นนาที่ใช้ น้ำจากแม่น้ำฮาว ซึ่งอยู่ตอนใต้ของที่นาของบ้านปางฮ้าง ยังมีการระดมแรงงานสร้างฝายเพราะเป็นฝายไม้ อยู่ มีลุงสม เป็นหัวหน้าฝาย เพราะเป็นคนที่มีที่นามาก ที่นาที่ใช้ น้ำฝายนี้ประมาณ 150 ไร่ โดยมีเจ้าของอยู่ 16 ราย แต่ปัจจุบันเหลือ 3 ราย เพราะบางรายขายให้บุคคลภายนอก แล้วเปลี่ยนเป็นที่บ้าน และสวนผลไม้ และเจ้าของเดิมยังทำนาโดยการเช่าจากบริษัทที่เข้ามาซื้อที่ดินไปเมื่อ 4 ปีมาแล้ว ประมาณ 100 ไร่ ลุงสมบอกว่าถึงฤดูทำนาลำบาก เพราะจะสร้างฝายแต่ละครั้งต้องจ้างแรงงาน คนที่เคยทำนาด้วยกันและเคยใช้แรงงานร่วมกันเลิกทำนาไปแล้ว จากการผลิตแล้วล้มเหลวจึงขาย ที่ดิน จะได้วิเคราะห์ในบทต่อไป

การใช้ประโยชน์ในที่นาของชุมชนดั้งเดิม เนื่องจากเป็นนาที่ต้องอาศัยน้ำฝนจึงทำนาปีละ 1 ครั้ง ชาวนาจึงปลูกข้าวเหนียวไว้กินในช่วงฤดูฝน แล้วจะทิ้งนาปล่อยว่างไว้ในช่วงฤดูแล้ง การใช้ที่ดินจึงไม่เข้มข้น การเพาะปลูกใช้วิธีเพาะกล่ำก่อน (กรณีเจริญทำนา 5 ไร่ ใช้ข้าวเชื้อ 3 ถัง) วิธีการก็คือ เตรียมพื้นที่โดยการไถแล้วคราด ไถนาแปลงที่จะเพาะกล่ำ ขณะเดียวกันก็แช่ข้าวเชื้อไว้ 2 คืน แล้วนำมาผึ่งในที่ร่มอีก 1 คืน เมล็ดข้าวบางส่วนจะเริ่มงอก แล้วนำไปหว่านในไถนาที่เตรียมไว้ ใช้เวลาประมาณ 1 เดือน กล่ำโตประมาณ 1 ศอก ก็ช่วยกันถอนกล่ำ (หลกกกล้า) ส่วนใหญ่ผู้ชายจะเป็นคนถอนผู้หญิงจะเป็นคนตัดปลายกล่ำออก ประมาณ 10 - 20 เซนติเมตร นำไปปลูก (ดำนา) ในนาที่เตรียมไว้โดยการไถและคราด (ผู้สูงอายุบอกว่าแต่ก่อนไถ พลิกหญ้าให้เป็นปุ๋ย ถ้าไถลงไปลึก ควายจะเหนื่อยมาก แต่ปัจจุบันใช้รถไถเอาดินลึก ข้าวไม่ค่อยออกรวง)

การใช้แรงงานในการทำนานั้น ส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานในครัวเรือนของกลุ่มผู้ทำนาด้วยกัน และกลุ่มเครือญาติ และใช้ควายไถนา เช่น กรณีของนายเลื่อน นายถนอม นายอินตา นางสาวรัตน์ ลุงสม อ้อยแก้ว มีการเอามือเอาริกันทั้งปลูกและเก็บเกี่ยว แต่ก็เลิกไป ส่วนกรณีของนายเสาร์ นายอ้าย นายดวงจันทร์ นายแก้ว นายอ้อม ลุงมี มีที่นามาก นอกจากจะใช้แรงงานในครัวเรือนแล้ว จะต้องจ้างด้วย หากไม่จ้างจะเสร็จช้า กล่ำที่เพาะไว้จะแก่เกินไป หรือไม่ก็ฝนจะทิ้งช่วง ทำให้นาขาดน้ำ ดำไม่ได้ ส่วนใหญ่การจ้างก็จะเอาค่าแรงเป็นเงินและข้าว มีการเลี้ยงข้าว เมี่ยง ยาสูบ หรือตอนเย็นก็มีเลี้ยงสุราด้วย แล้วแต่เจ้าของนาว่าจะเป็นคนมีฐานะอย่างไร เช่น กรณีพ่อของผู้ใหญ่บ้านมีนามากและฐานะดี จะเลี้ยงคนที่มารับจ้าง อ้อยกองบอกว่า สำหรับคนที่มีที่นามาก จะทำให้คนที่ไม่มีที่นาได้พึ่งพาอาศัยกันเพราะอ้อยกองไม่มีที่นา (ไม่มีแรงงาน

ไปชุดได้ รับจ้างบุกเบิกนา) แต่ก็มีข้าวกิน จากการไปรับจ้างในนาของคนที่ทำนา สำหรับคนที่ฐานะปานกลางหรือว่าหมู่ที่ทำนาแปลงเดียวกันจะไม่จ้าง แต่จะเอามือเอารันกัน เช่น นาแปลงหมู่ดอนบิน ลุงทอนบอกว่าถ้าจ้างก็เหลือข้าวน้อย ไม่พอกินตลอดปี (สัมภาษณ์นายเลื่อน และ นายเสาร์)

ความหลากหลายในการใช้พื้นที่แต่ละประเภท นำไปสู่การกำหนดคุณค่าของที่ดินในยุคนี้ ในสายตาของชาวบ้านแล้ว มองว่าการให้ผลตอบแทนทางการผลิตและความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน เหล่านั้น ชาวบ้านเห็นว่ามีค่ามากที่สุด สะท้อนให้เห็นจากคำกล่าวของชาวบ้านที่ว่า "ดินนาดีกว่าดีไยดีสวน จาวบ้านขออ้อมข้าวกินก่อนใจ ดีไยไยข้าวได้น้อย ต้อยไยไย" ส่วนนายจม กล่าวไว้ว่า "ขออ้อมดีปลูกข้าวเอาไว้กินก็พอ กับข้าว กับป่าหาเอามะลุน" แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญแก่พื้นที่ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับความอุดมสมบูรณ์ของสังคมเกษตร โดยเฉพาะการผลิตข้าว การพึ่งพาอาศัยและใช้แรงงานร่วมกัน แล้วแบ่งปันข้าวไว้กินอย่างทั่วถึงในชุมชน โครงสร้างของสถาบันในชุมชนเหล่านี้แสดงให้เห็นจากการเอามือเอารันและการจ่ายค่าแรงเป็นข้าว เกษตรกรไม่มีที่นาก็สามารถใช้แรงงานแลกข้าวได้ ดังนั้น สังคมเกษตรไม่ว่าจะอยู่ในพื้นที่ใดสามารถสืบทอดและปรับเปลี่ยนตามสภาพแวดล้อม กลายมาเป็นวัฒนธรรมที่มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของเกษตรกร จะเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีการแปรปรวนกรรมต่าง ๆ ที่แสดงถึงการต่อสู้ปรับเปลี่ยนกับสภาพแวดล้อมจึงเกิดขึ้นอย่างมากมายในวัฒนธรรมของการผลิตข้าว (ดำรง ฐานดี 2523 : 27) ตราบใดที่คนยังจะต้องบริโภคข้าว เกษตรกรไทยยุคนี้จึงวางกฎเกณฑ์ในการสืบทอดที่นาไว้ในกลุ่มเครือญาติและกลุ่มตระกูลเท่านั้น

นอกจากชาวบ้านจะมีกฎเกณฑ์ในการจัดความสัมพันธ์ทางการผลิต ซึ่งเห็นได้จากระบบการแต่งงาน เพื่อให้ได้แรงงานผู้ชายมาใช้ในครัวเรือน (ดู อาพันธ์ กาญจนพันธุ์ 2527) รวมไปถึงการร่วมกันระดมแรงงานเพื่อการผลิตแล้ว ความเชื่อหรือพิธีกรรมส่วนใหญ่ประกอบขึ้นเกี่ยวกับการผลิตและความเป็นอยู่ที่พึ่งพาธรรมชาติ จากการขอให้ผีอารักษ์ช่วยคุ้มครองรักษาหรือขอในสิ่งที่ต้องการ เช่น ขอฝนให้น้ำเพียงพอก ขอให้ดูแลผายให้แข็งแรง เป็นการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติในวิถีชีวิตดั้งเดิม ก็ยังสามารถมีคำอธิบายและสร้างเป็นกฎเกณฑ์ประเพณีอยู่ตลอดมา เกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดกันมา ส่วนใหญ่แล้วตัวแทนที่จะบังคับหรือให้กฎเกณฑ์ต่าง ๆ อยู่ได้ก็คือผีปู่ย่า หรือผีที่ปกปักรักษาธรรมชาติแต่ละสถานที่ ใครทำลายธรรมชาติจะผดผีและถูกลงโทษ ผู้อยู่เหนือกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ยกให้เป็นหน้าที่ของผีในทางที่ดี หรือผีอารักษ์ แสดงถึงการใช้ทรัพยากรด้วยความเคารพยำเกรง สำนึกในบุญคุณต่อทรัพยากรในแนวคิดของชาวบ้าน

การละเมิดข้อห้ามของชุมชน เช่นการเข้าไปตัดไม้บริเวณต้นน้ำจะถูกลงโทษต่าง ๆ เช่น เป็นไข้ เพราะมีไข้ป่าชุกชุม ทำให้เกิดการยอมรับกฎเกณฑ์เป็นเหตุให้จารีตของชุมชนช่วยจัดความสัมพันธ์กับธรรมชาติและรักษาธรรมชาติไว้ในยุคนี้ พร้อมกับปรากฏการณ์ที่สะท้อนย้ำความเชื่อและสืบทอดกันต่อ ๆ มา ถ้าหากไม่เชื่อก็จะถูกระงับต่าง ๆ นานา หรือเรียกว่า "ตกขีด" (การละเมิดกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติแล้วถูกระงับลงโทษ หรือตีทำ) ทำนาก็ได้ข้าวไม่พอกิน มีแต่โรคภัยมาสู่ เดี่ยวเจ็บ เดี่ยวไข้ ผลสุดท้ายต้องตาย จึงเกิดมีหมอที่จะแก้ไขขีดจากผีต่าง ๆ มากมาย บางคนใช้คาถาอาคม ทรงเจ้า บางหมอใช้สมุนไพร ผลของการรักษาก็หายบ้าง ไม่หายบ้าง ส่วนใหญ่แล้วอยู่แก้วบอกว่าจะใช้ทั้งคาถาและสมุนไพร ซึ่งหมอเหล่านี้หายไปหลังจากที่มีการสร้างอนามัยขึ้นที่ตำบลสบเปิง พอมีอยู่บ้างที่ยังใช้สมุนไพร ลุงดีบอกว่าเดี๋ยวนี้ยาสมุนไพรหาไม่ได้ในป่า จะมีตามร้านขายยาแผนโบราณ แต่มีราคาแพงกว่ายาแผนปัจจุบัน ในสมัยนั้นการรักษาขึ้นอยู่กับว่าคนนั้นจะแก้ขีดกันหรือไม่ เช่น ใครถมบวคควาย (แอ่งน้ำที่ควายนอน) ที่นาหรือบ่อน้ำ จะตกขีด เช่น กรณีปลูกถั่วที่นาอยู่ดี ๆ ก็ตาย "บักนั้นได้แก๊" ยังไม่ทันให้หมอดูว่าผิดผีอะไรจะได้แก้ไขให้ถูกกับผีที่ทำหรือขอมาก็ตายไปเสียก่อน เป็นการสะท้อนการรักษาที่ทำกินและที่สาธารณะชุมชนผ่านความเชื่อถือมาแต่อดีต เพื่อที่จะได้หล่อเลี้ยงคนในชุมชน แสดงให้เห็นว่า ใครจะมาทำอะไรโดยลำพังตนเอง แล้วส่งผลกระทบต่อคนอื่นหรือธรรมชาติให้เกิดความเสียหายไม่ได้ (สัมภาษณ์ อ้อยแก้ว)

กรณีผีขุนน้ำ มีอาณาเขตบริเวณกว้าง และมีป่าทึบหนาแน่น ส่วนใหญ่จะอยู่สองฝั่งลำห้วยหรือบริเวณต้นน้ำ อ้อยคำบอกว่าชาวบ้านจะกลัวมาก เพราะไม่ทราบว่ามีอยู่บริเวณไหน โดยเฉพาะต้นไม้ใหญ่มีมาก (เชื่อว่าผีอยู่กับต้นไม้ใหญ่) บางคนแม้แต่เดินเข้าไปเมื่อรู้สึกกระทบกับอากาศเย็นก็ต้องรีบออกมาทันที แต่ภายหลังเมื่อมีสัมปทานทำไม้ชาวบ้านจึงคิดว่าผีกลัวคนภายนอก ลูกน้องนายห้างคนหนึ่งบอกลุงบุญว่าผีป่าผีดอยกลัวหลวง (รัฐ) พอหลวงซึ่งเป็นเจ้าของเอาหมอนมาตอก (ตีตราไม้) ผีก็หนีไปหมด ดังนั้น หลังจากที่สัมปทานป่าเลิกไปชาวบ้านก็เริ่มเข้าไปใช้พื้นที่เหล่านั้น เพราะเชื่อว่าไม่มีผีอีกต่อไป (สัมภาษณ์ ลุงบุญ และ อ้อยคำ)

กรณีผีนานั้น ชาวบ้านจะทำพิธีและนับถือในเฉพาะที่นาของครัวเรือน ส่วนใหญ่จะเลี้ยงผีนาก่อนที่จะทำนา เรียกว่า "ทำกางข้าวแฮก" คือทำร้านเล็ก ๆ ใส่ข้าวสุก ผักต้ม ดอกไม้ เพื่อที่จะให้ผีนากอยุ่ดูแลข้าวให้เจริญเติบโต และให้ผลผลิตมาก โดยจะทำการคู่กับการเลี้ยงผีฝ่าย ซึ่งผีฝ่ายจะเลี้ยงกันในหมู่ของผู้ใช้น้ำฝ่ายเดียวกัน จะทำหลังจากที่ได้ระดมแรงงานกันสร้างฝายเสร็จ

แล้ว เครื่องนุ่งห่มก็มีไม่กี่ชิ้น เสื้อผ้าก็เก่าแล้วผู้ชายที่มาช่วยกันสร้างฝายก็จะร่วมสังสรรค์เครื่อง เช่น ไห้ว เพื่อที่จะให้ฝายแข็งแรง ไม่ให้น้ำท่วมเข้านา และควบคุมน้ำไว้ใช้เวลาข้าวตั้งท้องจนถึงออกรวงจึงจะปล่อยน้ำออกจากนา (สัมภาษณ์ ลุงสม และ นายปัน)

การบุกเบิกที่สวนและการใช้ประโยชน์มีสองลักษณะ คือ สวนที่อยู่บริเวณบ้าน กับสวนที่อยู่ติดกับที่นา การที่จะเรียกสวนชาวบ้านบอกว่าต้องดูจากการใช้ประโยชน์คือ พื้นที่ปลูกและระยะเวลาของการให้ผลผลิต กรณีสวนของจำเริญเป็นสวนหลังบ้าน และอยู่ติดกับนาของลุงดีมีลักษณะเป็นที่ราบเนิน ธารน้ำแม่ฮาว ไหลผ่านอยู่ด้านข้าง สวนจึงมีพืชยืนต้นหลายชนิด ตั้งแต่ลำไย มะละกอ มะม่วง ลิ้นจี่ ทุเรียน ส้มโอ เพกา (มะริดไม้) ตะไคร้ มะเขือพวง กล้วย สวนจึงมีสภาพคล้ายป่ามาก วัตถุประสงค์ในการผลิตเพียงเพื่อบริโภคและแบ่งปันกันในหมู่บ้าน เพราะพืชแต่ละชนิดเป็นพันธุ์พื้นเมือง เวลาสุกหล่นกินไม่ทัน ไม่ได้นำไปขายที่ไหน ส่วนใหญ่ที่สวนของชาวบ้านจะอยู่ตามไหล่เขา หรือข้างลำห้วยตามหุบเขา ซึ่งจะอยู่ถัดจากที่นาขึ้นไป

การจับจองที่สวนเดิมนั้น บางส่วนเป็นที่ไรมาก่อน เมื่อไม่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้ หรือไม่มีแรงงานพอที่จะปลูกข้าวไร่พร้อม ๆ กับการทำนา เกษตรกรจึงเอาพืชยืนต้นปลูกไว้ ทุกคนในชุมชนจะทราบว่าที่บริเวณไหนเป็นส่วนของใคร เช่น ที่หัวนาหรือติดกับนาใครคนนั้นก็จะเอาผลไม้ไปปลูกไว้ แล้วก็ปลูกบ้านอยู่ใกล้ๆ ในยุคดั้งเดิมจึงเป็นส่วนที่อยู่ติดบ้านหรือในบริเวณบ้าน เกษตรกรที่ทำนาก็จะไม่ค่อยได้ดูแลสวน จะมีบ้างก็คือไปดูแล เอาหญ้าออกในฤดูแล้งว่างจากการทำนา ส่วนคนที่ไม่มีที่นาจะมีที่สวนเป็นหลักแหล่ง กรณีของลุงจิตไม่มีที่นามีแต่ที่สวนมาดั้งเดิมปลูกกล้วย มะม่วง ลิ้นจี่ ฯลฯ รวมทั้งผักสวนครัว เอาไว้แลกข้าวกับในหมู่บ้าน และข้าง ๆ สวนใกล้ลำห้วยจะมีผักป่า เช่น ผักกูด ผักหนาม ขึ้นอยู่ ลุงจิตเล่าว่า "เกษตรอำเภอเข้ามาพอสวนลุงเป็นถามว่าลุงเอาแนวคิดเกษตรผสมผสานมาจากไหน ลุงจะเอามาจากไหน ลุงก็ทำไปเรื่อย ในสวนมีมะปรางจะกินถึงมีตลอด แต่ถ้าขายมันต้องสวย หนึ่งดี แต่ของลุงมีจะอื่น เพราะลุงเคยไปญี่ปุ่นเจีย ลุงมีสตังค์ซื้อ" (สัมภาษณ์ลุงจิต)

การใช้แรงงานจะเป็นแรงงานในครัวเรือน เพราะไม่ต้องดูแลอะไรมาก มีกรณีของผู้ใหญ่เงินที่จ้างคนไปดูแลเอาหญ้า หรือไม่กี่ให้ชาวบ้านไปเก็บผลผลิตมาขายกันเอง บางครั้งก็เอาเงินบางครั้งก็ไม่เอาเงิน ส่วนใหญ่เป็นญาติกันที่ไม่มีที่นา เพียงขอให้ดูแลเรื่องหญ้าและเรื่องไฟไหม้ให้ก็พอ เมื่อเริ่มตั้งหมู่บ้านใหม่ มีที่สวนน้อย แต่ปัจจุบันที่สวนมีมากขึ้น เพราะชาวบ้านได้เปลี่ยนจากที่ไรมานเป็นที่สวนเพิ่มมากขึ้น จากข้อจำกัดการใช้พื้นที่ไร่นาที่มีพื้นที่อยู่ในเขตป่าสงวน

แห่งชาติตามที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 จะเห็นได้ว่าอำนาจในการจัดการสวนยังคงอยู่กับครัวเรือน ขอมรับสิทธิการใช้โดยชุมชนเหมือนกับที่ไร่นาสวนผสมในระดับครัวเรือนมากกว่าที่ไร่นา เพราะมีการปลูกพืชที่ถาวร และอยู่ติดกับที่นาของครัวเรือนใกล้ชุมชนมากกว่าที่ไร่นา เป็นที่รู้จักกันในชุมชนว่าใครทำกินและครอบครองอยู่ มีความมั่นคงภายใต้กรรมสิทธิ์ของครัวเรือน จากพืชยืนต้นที่ปลูกแสดงถึงสิทธิการใช้ยู่ตลอดเวลา

สรุปได้ว่า ความสามารถของเกษตรกรในการควบคุมและจัดการทรัพยากร แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนจากพัฒนาการในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยมักจะยึดอยู่กับหลักการในการจัดการทรัพยากรที่อยู่ภายใต้การควบคุมของระบบเครือญาติ ซึ่งเห็นได้จากการถือครองที่ดินร่วมกันของคนในตระกูล ส่วนพื้นที่ปลูกข้าวไร่ มีการจัดการภายใต้ระบบที่ยึดสิทธิการใช้ และระบบหมุนเวียน ซึ่งถือเป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณีของชุมชน ซึ่งจะใช้ทั้งที่ราบและที่สูงผลัดเปลี่ยนกันไปตลอดจนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรตามหลักของการผลิตเพื่อการยังชีพเป็นหลัก ระบบการผลิตของชุมชนจึงถือเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน และสามารถจะเอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกรในชุมชนได้อย่างเป็นธรรม

2. อำนาจชุมชนในการจัดการป่า

การดำรงอยู่ของเกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านนั้น นอกจากจะผลิตทางด้านเกษตรแล้ว ยังได้อาศัยประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งมีอยู่อย่างสมบูรณ์ เช่น ไม้ป่าต่างๆ ไม้กวาด ไม้หนาม กระจับปี่ กระจับปี่ หน่อหวาย ข่าป่า ไม้ค้ำ กระจับปี่ กระจับปี่ กระจับปี่ และเห็ดป่าต่าง ๆ เช่น เห็ดลม เห็ดแดง เห็ดโคน เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดขาว รวมถึงบุกกล้วย บุกหิด และหน่อไม้ ซึ่งมีอยู่หลากหลายในป่าธรรมชาติและมีอยู่แตกต่างกันแต่ละฤดูกาล เป็นการเก็บหามาเพื่อบริโภคเท่านั้น ทำให้ชาวบ้านมีอาหารจากป่าอยู่ตลอดปี สัตว์ป่าบางชนิดรวมถึงสมุนไพรชนิดที่ได้อาศัยรักษาจากโรคภัยไข้เจ็บมาตลอด และยังรวมถึงพืชผักที่ชาวบ้านนำเมล็ดไปหว่านหรือนักถ่ายมูลตามป่าบริเวณรอบบ้าน เช่น ตำลึง ฝักทอง พริก มะเขือ เป็นต้น แม้แต่การหุงต้มก็ได้พึ่งพาจากป่าทั้งสิ้น ที่ทำให้เกษตรกรในชุมชนทุกสถานภาพได้พึ่งพาอาศัยมาตลอด

ส่วนที่อยู่อาศัย อัยจันซึ่งเป็นช่างสร้างบ้านบอกว่า ชาวบ้านไม่มีเครื่องมือส่วนใหญ่ก็จะมีแต่แรงงานฝีมือหรือญาติกัน ถ้าสร้างบ้านวันเดียวก็สร้างเสร็จเรียบร้อย แต่ต้องเตรียมอุปกรณ์

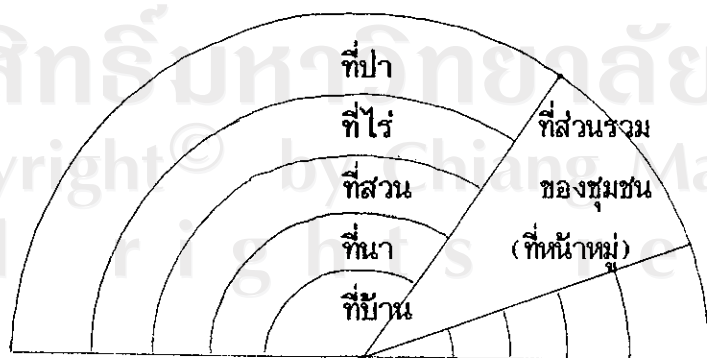
ให้พร้อม ซึ่งชาวบ้านจะใช้เสาไม้แก่น (ไม้ที่ตายแห้งปลวกกิน หรือผุร่อนเหลือเฉพาะแก่นที่แข็ง จะเหลือต้นไม้อ่อน) ส่วนอื่น ๆ เช่น แวง ตง อาจจะเป็นไม้เนื้อแข็งที่ตรงเปลาขนาดเล็ก หรือใช้ไม้ไผ่ ส่วนพื้นและฝาจะใช้ไม้ไผ่มาสับ เรียกว่าฟาก หลังคามุงด้วยใบตองตึงหรืออย่างตักมุงด้วยหญ้าคา เพราะการสร้างบ้านจะไม่ใช้เงินหรือตะปู ลวดก็ไม่มี ส่วนใหญ่แล้วจะใช้วิธีบากและเจาะรู ที่ชาวบ้านเรียกว่าการเข้าไม้ ที่สามารถสอดแล้วเกี่ยวกันอยู่หรือใช้ลิ่มตอกให้แน่นและใช้ตอก (ไม้ไผ่แปรรูปเป็นเส้นบาง ๆ) หรือปอมัดกับงานที่ละเอียด เช่น การมุงหลังคา รวมถึงการนำไม้ไผ่มาสานเป็นเครื่องใช้ต่าง ๆ ด้วย ชาวบ้านไม่ได้ตัดไม้เนื้อแข็งขนาดใหญ่หรือไม้บริเวณต้นน้ำ เพราะเชื่อว่ามีผีอารักษ์อยู่ ถือเป็นธรรมเนียมประเพณีในการจัดการป่าในยุคแรก ๆ การใช้ไม้จึงน้อย ดังนั้น ในเวลา 1 - 3 ปี จะต้องช่วยกันซ่อมหรือช่วยกันสร้างบ้านครั้งหนึ่ง ตามความทนทานของวัสดุที่หามาได้ ในชุมชน อู๋จันบอกว่าชาวบ้านไม่มีเครื่องมือในการเลื่อยไม้ มีแต่มีด ขวาน จึงไม่สามารถจะเอาต้นไม้ใหญ่มาแปรรูปได้ ชาวบ้านเริ่มเอาไม้มาสร้างบ้านหลังจากที่มีสัมปทานทำไม้ มีคนภายนอกมาจ้างคนในหมู่บ้านเลื่อยไม้ขายให้ชาวบ้าน และขายให้กับบุคคลภายนอก โดยมีคนและรถยนต์ของพ่อเลี้ยงนอกหมู่บ้านมาขนออกไป บางครั้งมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาช่วยคุ้มกันด้วย (สัมภาษณ์ อู๋จัน และ อู๋บุญ)

สำหรับการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์จากป่าของชาวบ้าน ได้มีการศึกษาในบริเวณใกล้เคียงกับพื้นที่การศึกษาของสองหมู่บ้านของชยันต์ ที่บ้านช้าง จังหวัดเชียงใหม่ ระบุว่าชาวบ้านเริ่มใช้ไม้สร้างบ้านเรือนและเลื่อยไม้ขาย ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของพ่อเลี้ยงกับลูกเลื่อย และมีเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ร่วมมือ ซึ่งพ่อเลี้ยงจะต้องจ่ายเงินแก่เจ้าหน้าที่ประมาณ 30,000 บาท/เดือน หลังการมีสัมปทานเพราะมีเครื่องมือที่ทันสมัย โดยเฉพาะเลื่อย (Chayan 1984 : 289 - 291)

ส่วนการใช้ประโยชน์จากป่าอีกกรณีหนึ่งของเกษตรกรบ้านปางช้างและบ้านปางม่วง คือการใช้ไม้ไผ่มาสานต่าง (ชะลอมใส่เมี่ยง) เนื่องจากบริเวณพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งสองไม่มีต้นเมี่ยงเหมือนพื้นที่หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง เพราะสภาพพื้นที่เป็นภูเขาไม่สูงมากนัก ทำให้บริเวณดังกล่าวสภาพภูมิอากาศไม่เหมาะสมที่เมี่ยงจะขึ้นอยู่ได้ แต่เกษตรกรทั้งสองหมู่บ้านจึงเปรียบเสมือนเป็นทางผ่านในการขนส่งเมี่ยงจึงได้สานต่างขายให้กับพ่อเลี้ยง ลุงดีเล่าให้ฟังว่า เมื่อก่อนถึงปลายเดือนเมษายนหรือก่อนฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เมี่ยงจะเริ่มแตกใบอ่อน ชาวบ้านจะไปเบิกเงินหรือเอาข้าวสารจากพ่อเลี้ยงที่มารับซื้อเมี่ยงมาก่อน (เป็นการวางมัดจำ) แล้วก็สานต่างให้ภายหลัง

เป็นประจำทุกปี แต่ปัจจุบันเมืองลดลง เพราะว่าค่าแรงในการเก็บแพง แต่ราคาเมี่ยงคงเดิม ทำให้พ่อค้าเมี่ยงเลิกไปหลายคน อีกทั้งชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ได้ไม่ได้อีกต่อไป เพราะป่าบริเวณที่เคยอาศัยนั้นเป็นเขตอุทยานแห่งชาติไปแล้ว (สัมภาษณ์ลุงดี)

ภาพรวมในการดำรงชีวิตของเกษตรกรที่ผ่านมา โดยเฉพาะความสามารถในการผลิตและการแสวงหาสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีพจากธรรมชาติได้เองในลักษณะดังกล่าว ทำให้การแลกเปลี่ยนสินค้าหรือความจำเป็นจะต้องใช้เงินสดมีน้อย แต่การเสียภาษีแทนเกณฑ์แรงงานเสมือนบีบให้ชาวบ้านต้องหาเงินและค้าขายแลกเปลี่ยนมากขึ้น นอกจากชาวบ้านจะมีของป่าที่ชาวบ้านเหลือจากการยังชีพแล้วจึงนำไปแลกเปลี่ยนหรือขายเพื่อให้ได้เงินสดมาหาซื้อสิ่งของที่จำเป็น การติดต่อกับภายนอกมีบ้างนาน ๆ ครั้ง คือจะไปหาซื้อเกลือ ปลา ร้า ปลาทุเค็ม ปลาแห้ง โดยการเดินทางของไปขายแล้วซื้อของกลับมาเอาไว้กินเวลานาน ๆ เพราะการเดินทางติดต่อกับภายนอกลำบาก หากไปตลาดหรืออำเภอ ไปกลับใช้เวลาหนึ่งวันพอดี ถ้าเป็นฤดูฝนจะไม่มีใครออกไปตลาดเนื่องจากเป็นช่วงการทำงานเกษตรกรนอกจากจำเป็นจริง ๆ ต่อมาเมื่อพ่อค้ามาจากลำปาง เอาเสื้อผ้ามาขายมาอาศัยกินนอนอยู่ที่วัด ส่วนใหญ่ก็เป็นเสื้อผ้าพื้นเมืองตัวละ 2 - 5 สตางค์ แล้วซื้อของป่าไปขายในปี พ.ศ. 2470 ในหมู่บ้านนี้ใช้เงินแถบ อู้ยแก้วแล้วว่า "เงินแถบทั้งไป กาดหามครว้นแป้" เพราะเงิน 1 แถบ ใช้ได้เป็นเดือน (1 แถบเท่ากับ 80 สตางค์) (สัมภาษณ์ลุงแก้ว)

แผนภูมิรูปที่ 4.1 รูปแบบการใช้ที่ดินลักษณะต่าง ๆ ในสองหมู่บ้าน

จากแผนภูมิที่ 4.1 แสดงการบุกเบิกที่ดินในการตั้งถิ่นฐานและใช้พื้นที่เพื่อการผลิตและการผลิตข้าวของเกษตรกร โดยเริ่มจากการหาทำเลตั้งถิ่นฐานพร้อม ๆ กับการหาที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพอหลัก แต่การบุกเบิกที่นาเป็นสิ่งที่ทำได้ลำบากและต้องใช้เวลา เกษตรกรจึงหาทำเลที่ราบแล้วถางต้นไม้ ออกปลูกข้าวไว้ในขณะที่ปรับปรุงที่นาไปด้วย บางครัวเรือนปลูกพืชผลไม้ไว้หัวไร่ปลายนาทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นที่สวน และบางครัวเรือนที่สามารถบุกเบิกที่นาได้มากพอที่จะผลิตข้าวกินในครอบครัว จะเลิกปลูกข้าวไว้โดยนำเอาผลไม้มานำปลูกไว้กลายเป็นที่สวน มีครัวเรือนที่ไม่มีที่นา (ที่ราบที่จะบุกเบิกเป็นที่นาของสองหมู่บ้านน้อย) จึงต้องปลูกข้าวไร่ ซึ่งมีพื้นที่ถดถอยไปจากที่สวนและที่บ้าน จากการใช้พื้นที่ดังกล่าวเกษตรกรจะเว้นที่ป่าหรือบริเวณต้นน้ำ นอกจากจะไม่มีแรงงานหรือเครื่องมือในการโค่นต้นไม้แล้ว เกษตรกรยังเชื่อว่าต้นไม้ใหญ่และบริเวณต้นน้ำมีผีรักษาอยู่ ความเชื่อเหล่านี้ทำให้พื้นที่ต้นน้ำและป่าบางส่วนในหมู่บ้านถูกรักษาไว้ ถือเป็นที่ยึดมั่นของชุมชน (ที่หน้าหมู่บ้าน) ได้อาศัยเก็บหาของป่า รวมทั้งใช้สอยประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ การใช้พื้นที่จึงควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ดำเนินไปตามความต้องการของเกษตรกรในชุมชน โดยมีกฎเกณฑ์ควบคุมการใช้ภายใต้ความเชื่อร่วมกัน เป็นจารีตที่แสดงถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรในชุมชนด้วยกันและธรรมชาติ เป็นรูปแบบที่ไม่ได้สร้างความกดดันแก่สภาพแวดล้อมมากนัก

นอกจากเกษตรกรใช้พื้นที่เพื่อการผลิตในการดำรงชีวิตแล้ว ในชุมชนยังมีการใช้พื้นที่อื่น ๆ ร่วมกัน เช่น ที่สาธารณะต่าง ๆ ที่วัด ป่าช้า ที่เลี้ยงสัตว์ ลำห้วย บ่อน้ำ และทางสาธารณะ (ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าพื้นที่ของหน้าหมู่บ้าน) เพื่อประกอบกิจกรรมในชุมชนเป็นการสร้างความรู้สึกเป็นกลุ่มหรือสังคมเดียวกันอยู่ร่วมกัน แล้วร่วมกันใช้แรงงานในการผลิตหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ให้สามารถดำรงอยู่ได้สืบลูกสืบหลานต่อไป

ในหมู่บ้านที่ศึกษาจะรู้จักกันในชื่อของที่หน้าหมู่บ้าน (พื้นที่ของส่วนรวม เป็นพื้นที่ที่ชุมชนรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกัน) เช่น ที่ป่ารอบหมู่บ้าน และที่ไร่เหล่า (ที่ไร่อยู่ในช่วงทิ้งไว้พักดิน) ถือว่าเป็นของส่วนรวม ใช้หาของป่า ฟืน ถ่าน เลี้ยงสัตว์ เพราะบริเวณดังกล่าวไม่รกร้างจนเกินไปเหมือนป่าบริเวณขุนน้ำ คือ ป่าบริเวณน้ำตกตาดมะเดะ และน้ำตกหมอกฟ้า ชาวบ้านบอกว่าไม่มีใครเข้าไปตัดไม้หรือจับจองทำไร่เพราะกลัวผีขุนน้ำ ทำให้สภาพป่าอุดมสมบูรณ์และมีน้ำไหลหล่อเลี้ยงชุมชนตลอดไป ที่ชาวบ้านสามารถรักษาสภาพแวดล้อมอยู่ได้ ภายใต้แนวคิดของการมองทรัพย์สิน เป็นของหน้าหมู่บ้าน

สำหรับพื้นที่ในหมู่บ้านบริเวณที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่ ชาวบ้านเชื่อว่ามีผีอยู่ จึงมีการตั้งศาลทำพิธีเลี้ยงทุก ๆ ปี เรียกว่าทำบุญกลางบ้าน เพื่อให้คุ้มครองหมู่บ้าน เกิดขวัญและกำลังใจร่วมกัน จะไม่มีใครจับจองที่บริเวณดังกล่าวเป็นของตนเอง จึงกลายเป็นที่สาธารณะหรือที่พักผ่อนในหมู่บ้าน ส่วนที่หน้าหมู่บ้านอีกประเภทหนึ่งคือป่าช้า ทั้งสองหมู่บ้านจะมีป่าช้าหมู่บ้านละแห่ง เป็นบริเวณกว้างและมีต้นไม้อุดมสมบูรณ์ นับเป็นพื้นที่ที่ได้รับความกดดันจากการใช้ประโยชน์น้อยมาก จึงพบว่าหากพื้นที่บริเวณไหนมีการใช้และทำพิธีร่วมกันของชุมชนจะมีความกดดันน้อย แสดงถึงอำนาจของชุมชนต่อการควบคุมและจัดการทรัพยากรที่สัมฤทธิ์ผลต่อชุมชนและสภาพแวดล้อม

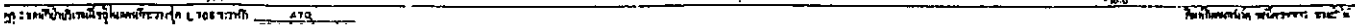
สรุปได้ว่า เกษตรกรในชุมชนมีรูปแบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างหลากหลายและซับซ้อน ภายใต้กฎเกณฑ์และจารีตที่ปรับเปลี่ยนยึดถือสืบทอดกันมาซึ่งแสดงถึงอำนาจของชุมชนที่ยังคงสามารถใช้น้ำที่ส่วนรวมภายใต้หลักการของสิทธิหน้าหมู่บ้าน และสิทธิการใช้เพื่อการยังชีพ ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถสร้างความมั่นคงในชีวิต และการใช้ทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน

3. ความขัดแย้งระหว่างอำนาจรัฐและชุมชนในการควบคุมและจัดการทรัพยากร

เมื่อรัฐเข้ามาอ้างสิทธิตามกฎหมายจัดการป่า ในพื้นที่ที่เกษตรกรเคยทำกินและพึ่งพาอาศัยอยู่ มีการใช้พื้นที่ที่หลากหลาย แต่รัฐก็ได้ละเลยกฎเกณฑ์หรือประเพณีของชุมชนนั้น จึงมีผลกระทบต่อการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยจะแสดงให้เห็นการจัดการของรัฐใน 3 กรณีด้วยกัน

กรณีแรกคือ ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แดง

การกำหนดป่าสงวนแห่งชาตินั้น เมื่อรัฐมนตรีเห็นสมควรกำหนดป่าอื่นใดเป็นป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่าไม้ ของป่า หรือทรัพยากรธรรมชาติอื่น ให้กระทำโดยการออกกฎกระทรวง ซึ่งต้องมีแผนที่แสดงแนวเขตป่าที่กำหนดเป็นป่าสงวนแห่งชาตินั้น แนบท้ายกฎกระทรวงด้วย สำคัญคือแผนที่แสดงแนวเขตนั้นได้ผนวกเอาที่ดินที่เป็นทั้งที่อยู่และที่ทำกินของเกษตรกรของทั้งสองหมู่บ้านอยู่ด้วย จากการกำหนดป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แดง จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2515 (ดูแผนที่ 4.1) แม้กฎหมายจะเปิดช่องให้เกษตรกรได้แย้งสิทธิได้ แต่ก็เป็นไปได้ยากเพราะการคมนาคมและการติดต่อกับอำเภอ โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับป่าไม้ นั้น ประชาชนไม่

สามารถรับรู้ได้นอกจากกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านจะรับทราบบ้างจากอำเภอ อำนาจรัฐส่วนกลางได้มีผลบังคับใช้อย่างเด็ดขาดภายใต้กฎหมายที่มอบให้ตัวแทนของรัฐแต่ฝ่ายเดียวเป็นผู้จัดการ โดยไม่มีตัวแทนของประชาชนได้ร่วมตรวจสอบหรือพิจารณาในยุคนั้น นั่นคือ เมื่อได้กำหนดป่าใดเป็นป่าสงวนแห่งชาติแล้วให้มีการรื้อถอนสำหรับป่าสงวนแห่งชาติคณะหนึ่ง ประกอบด้วยผู้แทนกรมป่าไม้ ผู้แทนกรมการปกครอง ผู้แทนกรมที่ดินและกรมการอื่นอีกสองคน ซึ่งรัฐมนตรีเป็นผู้แต่งตั้ง (จรรยาบรรณฉบับที่ 2536 : 258 - 354)

และถ้าหากบุคคลใดอ้างว่ามีสิทธิหรือได้ทำประโยชน์ในเขตป่าสงวนแห่งชาติโดยอยู่ก่อนวันที่กฎกระทรวงกำหนดป่าสงวนแห่งชาตินั้น ใช้บังคับ ให้ยื่นคำร้องเป็นหนังสือต่อนายอำเภอหรือปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้าประจำกิ่งอำเภอท้องที่ภายในกำหนดเก้าสิบวัน นับแต่วันที่กฎกระทรวงนั้นใช้บังคับ ถ้าไม่ยื่นคำร้องภายในกำหนดดังกล่าวให้ถือว่าสละสิทธิหรือประโยชน์ และให้นายอำเภอหรือปลัดอำเภอผู้เป็นหัวหน้าอำเภอท้องที่ส่งต่อไปยังคณะกรรมการสำหรับป่าสงวนแห่งชาตินั้น โดยไม่ชักช้า และให้คำวินิจฉัยของรัฐมนตรีเป็นการเด็ดขาด พร้อมกับมาตรการต่าง ๆ ทางกฎหมายที่เกษตรกรที่มีที่ดินทำกินอยู่ จากกฎหมายที่ครอบงำมาจากภายนอกชุมชน นั่นคือ ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ห้ามมิให้บุคคลใดยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แผ้วถาง เฝ้าป่า เก็บของป่า หรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าสงวนแห่งชาติ เว้นแต่ (จะได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่) และไม่สนใจว่าในความเป็นจริงเกษตรกรจะมีที่ดินทำกินลักษณะใด และอย่างไร

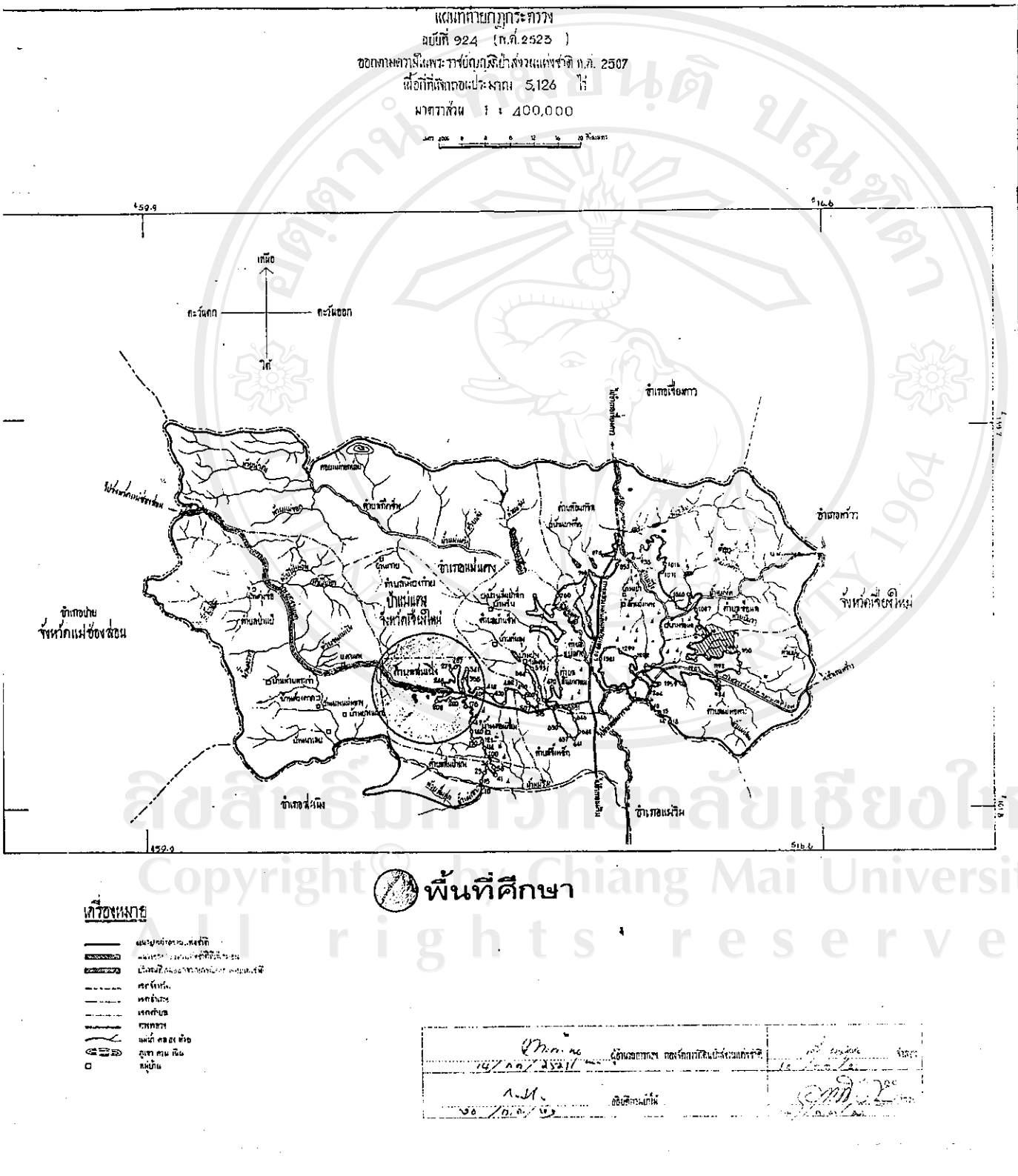
เพราะรัฐมองว่า ถ้าในกรณีป่าสงวนแห่งชาติทั้งหมด หรือบางส่วนมีสภาพเป็นป่าไร่ร้าง เก่าหรือทุ่งหญ้า หรือเป็นป่าที่ไม่มีไม้มีค่าขึ้นอยู่เลย (ค่านึงถึงต้นไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ) หรือมีไม้มีค่าที่มีลักษณะสมบูรณ์เหลืออยู่เป็นส่วนน้อย และป่านั้นยากที่จะกลับฟื้นคืนได้ตามธรรมชาติ ทั้งนี้โดยมีสภาพตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่รัฐมนตรีกำหนด โดยอนุมัติคณะรัฐมนตรีให้ถือว่าป่าสงวนแห่งชาติในบริเวณดังกล่าวเป็นป่าเสื่อมโทรม และถ้าทางราชการมีความจำเป็นต้องปรับปรุงฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมให้รัฐมนตรีประกาศกำหนดเขตป่าเสื่อมโทรมทั้งหมด หรือบางส่วนเป็นเขตปรับปรุงป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้รัฐเข้ามาปลูกป่าทับกับพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านปางฮ้าง และสูญเสียสิทธิการใช้ที่ดินที่เคยใช้มาตั้งแต่บรรพบุรุษ และเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ที่มิได้ศักยภาพจากภายนอกชุมชนสามารถเข้ามาปลูกป่าเพื่อเศรษฐกิจได้ นั่นคือ หากในกรณีป่าสงวนแห่งชาติใดมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรมให้ถืบทิด โดยอนุมัติรัฐมนตรีมีอำนาจอนุญาตเป็นหนังสือให้บุคคลหนึ่งบุคคลใดทำการ

บำรุงป่าหรือปลูกสร้างสวนป่าหรือไม่ขึ้นต้นในเขตป่าเสื่อมโทรมได้ ภายในระยะเวลาและตามเงื่อนไขที่กำหนดในหนังสืออนุญาต แต่กรณีที่จะอนุญาตให้เกิน 2,000 ไร่ ต้องได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรี

ในความเป็นจริงทั้งที่บ้านและที่ทำกินของเกษตรกรบ้านปางฮ้างและบ้านปางม่วง ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตงก่อนที่จะประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านบอกว่ามีเจ้าหน้าที่มารังวัดที่เขตป่าแล้วจะกันออกให้เฉพาะที่นาและที่บ้านเท่านั้น ส่วนที่สวนและที่ไร่กันออกให้ไม่ได้เพราะเป็นภูเขา และถือว่าเป็นที่ป่าที่รัฐจะต้องควบคุม ชาวบ้านจึงทราบว่าจะแนวเขตป่าอยู่ตรงไหน แต่ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้น้ำที่ทำกินทั้งที่สวนและที่ไร่ที่ทำกินอยู่ต่อไป โดยถือสิทธิการใช้น้ำนี้และปามาก่อน

ต่อมาในปี พ.ศ. 2523 ได้มีการเบิกถอนและกั้นพื้นที่เฉพาะที่บ้านและที่นาบางส่วนของบ้านปางฮ้างออกจากป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้ที่บ้านและที่นาบางส่วนถูกกันออกจากป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง ในความเป็นจริงแล้วที่ไร่ ที่สวน ที่นา และที่บ้านที่รัฐไม่ยอมกันออกจากเขตป่า ก็ยังอยู่ในเขตป่าสงวนอีกจำนวนหนึ่ง (ดูแผนที่ 4.2)

จากการเข้ามาจัดการป่า โดยการประกาศพื้นที่ของทั้งสองหมู่บ้านเป็นป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง นอกจากจะเป็นการดำเนินการโดยอำนาจรัฐ หรือโดยตัวแทนของรัฐภายใต้กรอบของกฎหมายแล้ว ข้อวินิจฉัยต่าง ๆ นั้น จึงขึ้นอยู่กับคณะกรรมการโดยไม่มีชาวบ้านมีสิทธิร่วมตรวจสอบ ทักท้วงหรือจากการตัดสินใจที่ทำกินของตนเอง จะมีเพียงชาวบ้าน 2 คน เป็นคนงานในการรังวัดแนวเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่ไม่มีสิทธิทักท้วง ชาวบ้านก็เห็นอยู่ว่าพื้นที่บางส่วนทั้งที่มี สด. 1 ซึ่งแจ้งการครอบครองไว้เมื่อปี พ.ศ. 2498 ทั้งที่อยู่อาศัย ที่นา ที่สวน ของสองหมู่บ้านจำนวน 312 แปลง (จะกล่าวในบทที่ 5) และไม่มี สด.1 แต่ได้ทำกินมาตลอด ซึ่งเป็นที่ไร่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2515 ชาวบ้านก็ยังทำกินอย่างปกติ รัฐไม่ได้ดำเนินการตามกฎหมายแต่อย่างใด กล่าวได้ว่ารัฐเข้ามาอ้างสิทธิเฉพาะกิจเท่านั้น คือประกาศให้ทราบว่าบริเวณนี้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านก็ยังทำกินอยู่ การจัดการป่าในช่วงนี้จึงไม่กระทบกับพื้นที่ทำกินของเกษตรกร เพราะการควบคุมและจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิม ยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางเครือญาติและจารีตประเพณีในการใช้ที่ดินและป่าเหมือนเดิม ทำให้ชาวบ้านไม่ได้ยื่นคำร้องต่อนายอำเภอ เพราะเห็นว่าก็ยังคงมีความมั่นคง ไม่มีใครมารบกวนสิทธิ จึงไม่เห็นความจำเป็น เพราะตัวเองก็ยังมิสิทธิการใช้อยู่

ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านบางส่วนทั้งสองหมู่บ้านก็ได้นำไปแจ้งการครอบครองที่ดิน (สค.1) เมื่อรัฐประกาศให้เกษตรกรไปขอเปลี่ยนจากสำนักงานที่ดินอำเภอเพื่อเป็นหนังสือรับรองการทำประโยชน์ (นส.3, นส.3 ก) บางพื้นที่จะออกหนังสือรับรองการทำประโยชน์ไม่ได้ เพราะได้ถูกกันให้อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตงบางส่วน นั่นคือ พบว่าที่ไรทั้งหมดของสองหมู่บ้านอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ที่นาของบ้านปางฮ้างอยู่ในเขตป่า 29 แปลง บ้านปางม่วง จำนวน 28 แปลง ที่ส่วนของบ้านปางฮ้าง อยู่ในเขตป่าจำนวน 11 แปลง บ้านปางม่วง จำนวน 22 แปลง ที่อยู่อาศัยของบ้านปางฮ้าง อยู่ในเขตป่าจำนวน 53 แปลง บ้านปางม่วง จำนวน 50 แปลง (ข้อมูลจากสำนักงานที่ดินอำเภอแม่แตง)

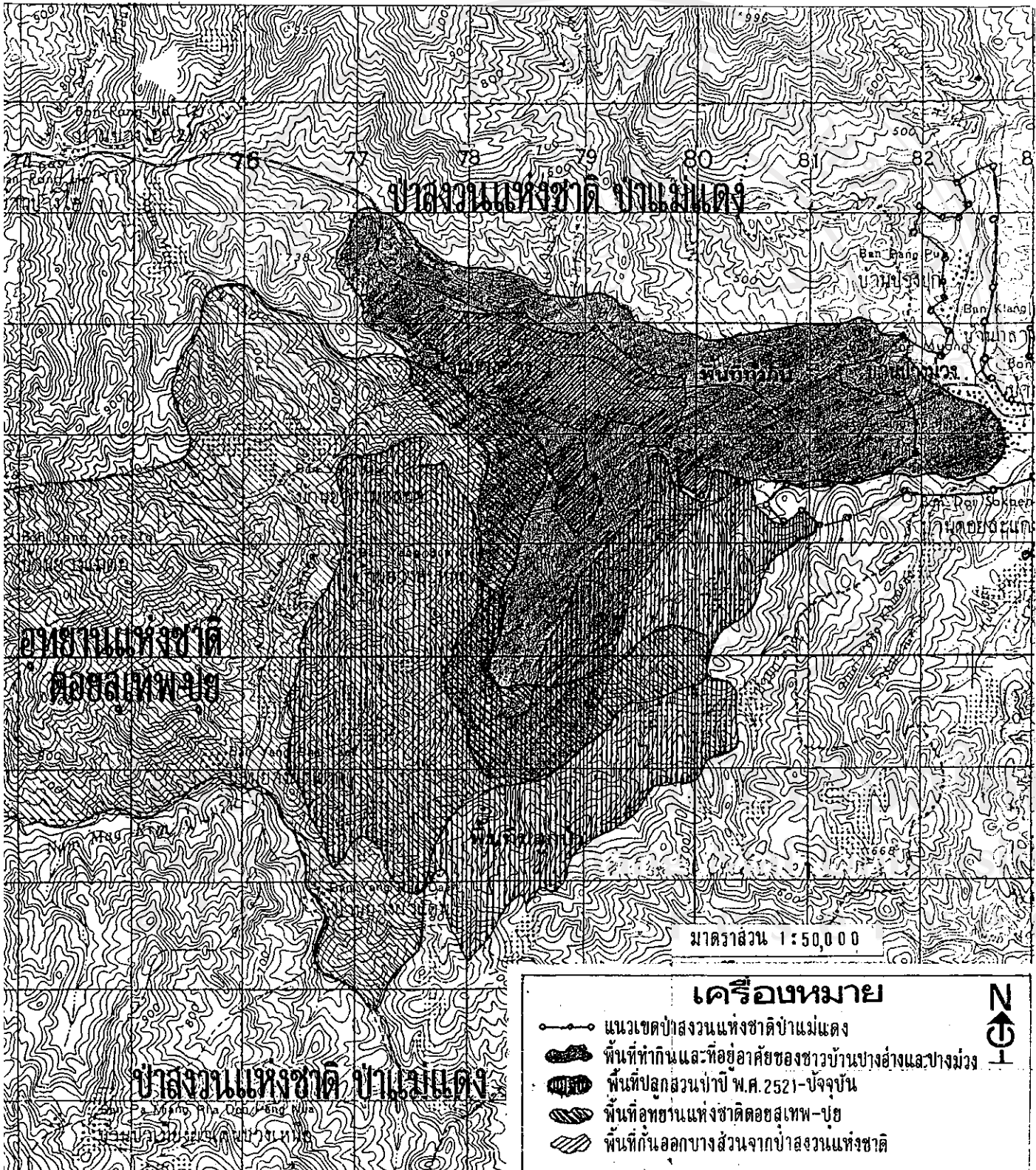
จากการสอบถามชาวบ้าน 5 ราย (พ่อแก้ว ลุงสม จำรัส ต่าน และเป็ง) ยอมรับว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของป่ารอบหมู่บ้าน ที่ไร ที่สวน แม้แต่ที่ที่เคยเข้าไปเก็บหาของและใช้ไม้ฟืนหรือไม้ใช้สอยต่าง ๆ ซึ่งเดิมเป็นของชุมชนใครจะใช้ก็ได้ โดยมีฝักรักษาคุ้มครองอยู่ ชาวบ้านรับรู้และยอมรับการอ้างสิทธิของรัฐตามกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่จะกันออกเฉพาะพื้นที่ป่าและนาบางส่วน ชาวบ้านจึงรู้ว่าตรงไหนอยู่นอกหรือในเขตป่าสงวน เป็นจุดเริ่มต้นของการถูกรีดรอยสิทธิการใช้พื้นที่ของเกษตรกร ที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง

ผลของการประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติ โดยการยึดหลักเกณฑ์และกฎหมายที่แตกต่างกัน กับวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งอยู่ในสภาพพื้นที่แตกต่างกัน และละเลยความเป็นอยู่ของชุมชนในแต่ละชุมชน ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยและทำกินอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ เป็นผู้ที่ละเมิดกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติมาตลอด ตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงลูกถึงหลานต่อไป

กรณีที่สองคือ รัฐเข้ามาปลูกป่าทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินของเกษตรกร

นอกจากรัฐจะได้ขยายอำนาจเข้ามาจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะป่าด้วยวิธีการกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติในสองหมู่บ้านแล้ว สำหรับบ้านปางฮ้างนั้น ยังมีหน่วยต้นน้ำแม่ฮ้าว ซึ่งจัดตั้งมาเมื่อ พ.ศ. 2519 มีหน้าที่ดูแลรักษา ควบคุม และปรับปรุงป่าไม้ต้นน้ำชั้นที่ 1 ตามแผนที่จัดขึ้นคุณภาพลุ่มน้ำและพื้นที่ป่าอื่น ๆ ที่ติดต่อกันใกล้เคียง ซึ่งอาจได้รับผลกระทบเมื่อป่าชั้นที่ 1 ถูกทำลายโดยมีเป้าหมายเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ ภายได้ปรากฏการณ์และแนวคิดที่ว่าด้วยสภาพป่าพื้นที่ส่วนใหญ่ถูกบุกรุกทำไร่เลื่อนลอยจากชาวบ้าน และชาวบ้านตัดไม้มีค่าเลื่อยขายจนหมด ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรม จึงอาศัยอำนาจทางกฎหมายดำเนินการปลูกป่าในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง (ดูแผนที่ 4.3)

แผนที่ 4.3 แผนที่อำเภอแม่แตง แสดงที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่ทำกินซ้ำซ้อนกับพื้นที่
การจัดการป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตง

เมื่อพิจารณาการปลูกป่าของรัฐเองก็มีข้อจำกัดทั้งงบประมาณและวิธีการ รวมถึงแรงจูงใจ หนทางที่จะปลูกป่าสำเร็จตามนโยบายการป่าไม้แห่งชาติจึงยังดูห่างไกล ปัจจุบันพื้นที่ป่าไม่มีอยู่ประมาณร้อยละ 29 ของประเทศ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายถึงร้อยละ 40 จะต้องเพิ่มพื้นที่ป่าไม้อีกร้อยละ 11 หรือ 35.3 ล้านไร่ ถ้าให้รัฐปลูกสร้างสวนป่าในอัตรา 3 แสนไร่ต่อปี ก็จะต้องใช้เวลา 118 ปี หรือถ้าจะให้ถึงปีละ 1 ล้านไร่ จะต้องใช้เวลาอีก 35 ปี ดังนั้น รัฐจึงให้ภาคธุรกิจเอกชนเข้ามา ก็สอดคล้องกับการส่งเสริมด้านอุตสาหกรรม โดยไม่คิดว่ายังมีชุมชนชนบทหรือคนที่ทำกินอยู่ จากการศึกษาที่บ้านห้วยน้ำไคร้ ในปี 2530 รัฐไม่ยอมรับสิทธิการใช้ป่าตามประเพณีของชาวบ้าน รัฐได้เข้ามายึดที่ป่าใช้สอย ซึ่งเป็นป่าที่เป็นไร่เหล้าเก่าของชาวบ้านไปปลูกป่าประมาณ 100 ไร่ โดยได้ตัดต้นไม้ อายุ 5 ปีทิ้ง แล้วปลูกต้นไม้ที่ผิดจากสภาพป่าในแถบนั้น ชาวบ้านคัดค้านเพราะเห็นตัวอย่างป่าปลูกของเจ้าหน้าที่ในหมู่บ้านใกล้เคียงจำนวนกว่า 10,000 ไร่ ต้นไม้จะขึ้นช้ากว่าที่ชาวบ้านปล่อยให้ต้นไม้อายุขึ้นเอง แต่ที่สำคัญคือ ที่ทำกินหมดไป และพืชอาหารที่กินได้ไม่ขึ้นในป่าปลูก (เสน่ห์ จามริก 2536 ก และ 2536 ข.)

หน่วยจัดการต้นน้ำแม่ฮ้าวได้ปลูกป่ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 จนถึงปัจจุบันประมาณ 10,000 กว่าไร่ ไม้ที่ปลูกส่วนใหญ่คือ สัก และไม้ที่เห็นว่ามีค่าทางเศรษฐกิจ ไม้ที่การปลูกป่าอยู่ในพื้นที่ทำไร่ของเกษตรกร บ้านปางฮ้าง จากการสอบถามเกษตรกรที่ปลูกข้าวไร่และทำสวนบอกว่าการปลูกป่าก่อนที่หน่วยงานของรัฐเข้ามาปลูกสวนป่าก็ไม่เดือดร้อนอะไร แต่จากการขยายพื้นที่ปลูกป่าเมื่อสิบกว่าปีมานี้ เริ่มปลูกในที่ไร่ของชาวบ้าน บางคนเช่น ลุงสี ลุงไหว มีที่ไร่คนละ 3 แปลง เจ้าหน้าที่ป่าไม้ปลูกไป 1 แปลง ยังเหลือ 2 แปลง หมดเวียงในการผลิต ส่วนภรรยาของนายเงินและนายอ่อนมีที่ไร่อยู่ 2 แปลง เมื่อที่ไร่เป็นที่ปลูกป่าไม้ 1 แปลง ทำให้ต้องทำอยู่ที่เดิมสู้กับการเอาหญ้าไม้ไผ่ ทำทุกปีดินเสื่อม ได้ข้าวน้อย ไม่พอกิน ก็เลยปลูกกล้วยทั้งไร่เพื่อแสดงว่ายังเป็นเจ้าของอยู่ และเพื่อมิให้เจ้าหน้าที่มาปลูกป่าในที่ทำกินของตนเอง แต่ภรรยาของนายไพรเหลือที่อยู่ 1 แปลง ก็จะปลูกข้าวไร่ปีเว้นปี โดยปล่อยให้ไร่เป็นป่าแก่ แต่เจ้าหน้าที่ก็ยึดเอาไปปลูกป่า เพราะคิดว่าเจ้าของไม่ทำกินแล้ว เกษตรกรที่เกิดข้อจำกัดจากการขยายพื้นที่ก็ทราบว่าที่ดินที่ตัวเองทำกินอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ แต่ก็ยังคิดว่าตัวเองมีสิทธิในการใช้มานานแล้ว กรณีของเดิมมีที่ไร่อยู่กลางที่ปลูกป่าถึงปีก็ไปแผ้วถางบ้าง แต่ไม่ได้ปลูกอะไรและเจ้าหน้าที่ก็เว้นไว้เช่นกัน เพราะเกรงกันว่าจะไม่ออกไปไหน นายเดิมบอกว่าไม่มั่นใจว่ารัฐจะยึดไปปลูกป่าเมื่อใด จึงไม่กล้าลงทุนปลูกอะไร สะท้อนให้เห็นว่า ในการผลิตของเกษตรกรนั้น ต้องอาศัยเวลาและความมั่นคงในที่ดิน

ที่จะมั่นใจว่าเมื่อตัวเองลงทุนผลิตอะไรแล้ว จะต้องได้รับผลตอบแทนในการดำรงชีวิต ในระยะ 2 - 3 ปีมานี้ นายสุน เกษตรกรปานกลางในบ้านปางฮ้างบอกว่าชาวบ้านเหลือที่ไรคนละแปลง แต่จำเป็นต้องปลูกข้าวไร่ทุกปี สู้หญ้าไม่ไหวต้องเสียเวลากับหญ้า จนไม่ได้ไปทำอย่างอื่นและข้าวก็ให้ผลผลิตน้อย ที่ไรแต่ก่อนเคยได้ 25 - 30 ถัง/ไร่ เดี่ยวนี้ต้องปลูกซ้ำที่เดิม ทำให้ผลผลิตตกต่ำคือประมาณ 15 ถัง/ไร่ก็นับได้ดีแล้ว ผลกระทบต่อเกษตรกรคือนอกจากข้าวไม่พอกินแล้ว ยังไม่สามารถพึ่งพาป่าไม้ได้เหมือนเดิม

ในการปลูกป่ายุคต้นๆ เจ้าหน้าที่พยายามที่จะหาคนงานในหมู่บ้านเพื่อที่จะให้เป็นคนงาน แต่ไม่มีใครไปเพราะจะต้องไปปลูกป่าในพื้นที่ของเพื่อนบ้านและแม่กระทั่งของตนเอง ลุงสุกเล่าให้ฟังว่าไม่มีใครไป ถ้าไปปลูกป่ากลับมาบ้านจะถูกว่าไม่รักพวกพ้อง ปัจจุบันมีชาวบ้าน 2 - 3 คนที่ไม่มีที่ดินทำกินและที่ดินถูกเจ้าหน้าที่ปลูกป่าไปแล้วทำงานอยู่กับหน่วยจัดการนี้ ซึ่งก็ต้องไปอาศัยอยู่ในหน่วยงานของป่าไม้

ในขณะที่วิถีชีวิตของเกษตรกรที่มีปัญหาเกี่ยวกับพื้นที่ทำกิน ซึ่งมีที่ราบน้อยกรณีหมู่บ้านปางฮ้าง จึงต้องปลูกข้าวไร่เป็นหลัก แต่การปลูกข้าวไร่หรือการทำไร่แบบเลื่อนลอยจะไม่ได้รับการยอมรับทั้งลักษณะพื้นที่ (เป็นเนินเขา และวิธีการปลูกซึ่งถูกมองจากอีกวัฒนธรรมหนึ่งจากที่มีที่ราบมากและดูการทำไร่ว่าเป็นการเพาะปลูกที่ไม่ถาวร และจะเป็นตัวการทำลายป่าอีกด้วย) ข้อจำกัดเหล่านี้ ทำให้การถือครองที่ไร่ของเกษตรกรบ้านปางฮ้างไม่มั่นคง เพราะรัฐจะยึดกลับคืนจากการขยายพื้นที่ปลูกป่าของรัฐเพิ่มขึ้นทุกปี เปรียบเทียบกับหมู่บ้านปางม่วง ซึ่งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แดง เช่นเดียวกับและสภาพทางกายภาพของพื้นที่คล้ายกัน แต่พื้นที่ของชาวบ้านปางม่วงไม่มีการปลูกป่า ยังสามารถใช้ที่ไร่และที่สวนอยู่เหมือนเดิม ทำให้ลุงอินและนายวินบอกว่าถ้าหมู่บ้านใหม่พื้นที่ทำกินที่นโยบายการปลูกป่าก็จะพากันเดือดร้อน เพราะพื้นที่บริเวณที่เคยเก็บผัก หาของป่า ก็หมดไป มีแต่ต้นไม้ที่รัฐเข้ามาปลูก การจัดการป่าในแบบนี้เป็นการลดอำนาจเหนือที่ดินทำกินของเกษตรกรที่มีที่ดินอยู่ในป่า พร้อมกับการเพิ่มขึ้นของความขัดแย้งในที่ทำกิน ซึ่งทับซ้อนกันอยู่ นำไปสู่ปัญหาระหว่างเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติและชาวบ้านในปัจจุบัน

จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติในพื้นที่บอกว่ารู้สึกท้อแท้ใจ เพราะต้องขัดแย้งกับชาวบ้าน ทำให้ลำบากทั้งการกินการอยู่ และเรื่องความปลอดภัย ถ้าไม่สามารถตกลงกันได้ก็เกิดผลเสียทั้งสองฝ่าย เคยปลูกต้นไม้ในพื้นที่ของชาวบ้านและพบว่าอีกวันก็ถูกถอนทิ้ง เจ้าหน้าที่บอกว่านโยบายการปลูกป่าโดยเฉพาะพื้นที่ที่ซ้ำซ้อนกับชาวบ้านนั้น จะต้องจัดการความขัดแย้งตั้งแต่ระดับ

นโยบายข้างบนไม่ใช่ปล่อยให้ผู้ปฏิบัติต้องเผชิญหน้ากับชาวบ้านอยู่อย่างนี้ การปลูกป่าที่สำเร็จตามนโยบายรัฐนั้นไม่ใช่จะสำเร็จผลได้เสมอไป เจ้าหน้าที่ก็ใช้ความพยายามทุกวิถีทางที่จะต้องปลูกป่าได้มีการเจรจากับชาวบ้านในเวลามีการประชุมสภาตำบล การเจรจาสำเร็จได้บางรายที่มีที่ไร่หลายแปลงก็ยอม ส่วนที่มีอยู่แปลงหรือสองแปลงก็จะไม่ยอม ในปี 2536 เจ้าหน้าที่จึงเล็งไปปลูกที่ไกลจากที่ทำกินของชาวบ้าน ซึ่งก็อาจแก้ปัญหาได้เพียงระยะหนึ่งเท่านั้น

กรณีที่สามคือ รัฐประกาศเขตอุทยานแห่งชาติ : มาตรการที่เกษตรกรไม่สามารถพึ่งพาป่าได้

อำนาจรัฐในการจัดการป่าที่กระทบต่อเกษตรกรบ้านปางฮ้าง เห็นได้ชัดเจนมากในกรณีหนึ่งคือ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย เมื่อ พ.ศ. 2525 ในพื้นที่บ้านปางฮ้างที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่แตงด้วย ยิ่งทำให้เกษตรกรที่เคยพึ่งพาป่าต้องพบกับข้อจำกัดจากกฎหมายที่เคร่งครัดจากการกำหนดอุทยานแห่งชาติ ภายใต้นโยบายการอนุรักษ์ป่าของรัฐ

การออกกฎหมายของอุทยานแห่งชาตินั้น แตกต่างจากป่าสงวนแห่งชาติคือ การออกกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติออกโดยกฎกระทรวง อาศัยอำนาจของรัฐมนตรี แต่การออกกฎหมายอุทยานแห่งชาตินั้นออกโดยพระราชกฤษฎีกา อาศัยอำนาจของรัฐบาล และที่สำคัญคือ มีการแต่งตั้งพนักงานเจ้าหน้าที่ที่เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ภายในเขตท้องที่รับผิดชอบ เมื่อปี พ.ศ. 2526 นั้น ผู้ใหญ่บ้านปางฮ้างบอกว่าใครจะไปทำอะไรได้ เพราะตัวเองต้องอยู่กับชาวบ้านทั้งที่สวนและที่ไร่ของผู้ใหญ่เองก็ยังไม่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติด้วย (ผู้ศึกษาเห็นว่าเสมือนดาบสองคม หากมองในแง่ของการละเว้นหน้าที่ของพนักงานเจ้าหน้าที่) ส่วนพนักงานเจ้าหน้าที่ตามพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 นั้นไม่ได้แต่งตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านแต่อย่างใด แสดงให้เห็นว่ากฎหมายไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรที่อยู่ในชุมชนเลย

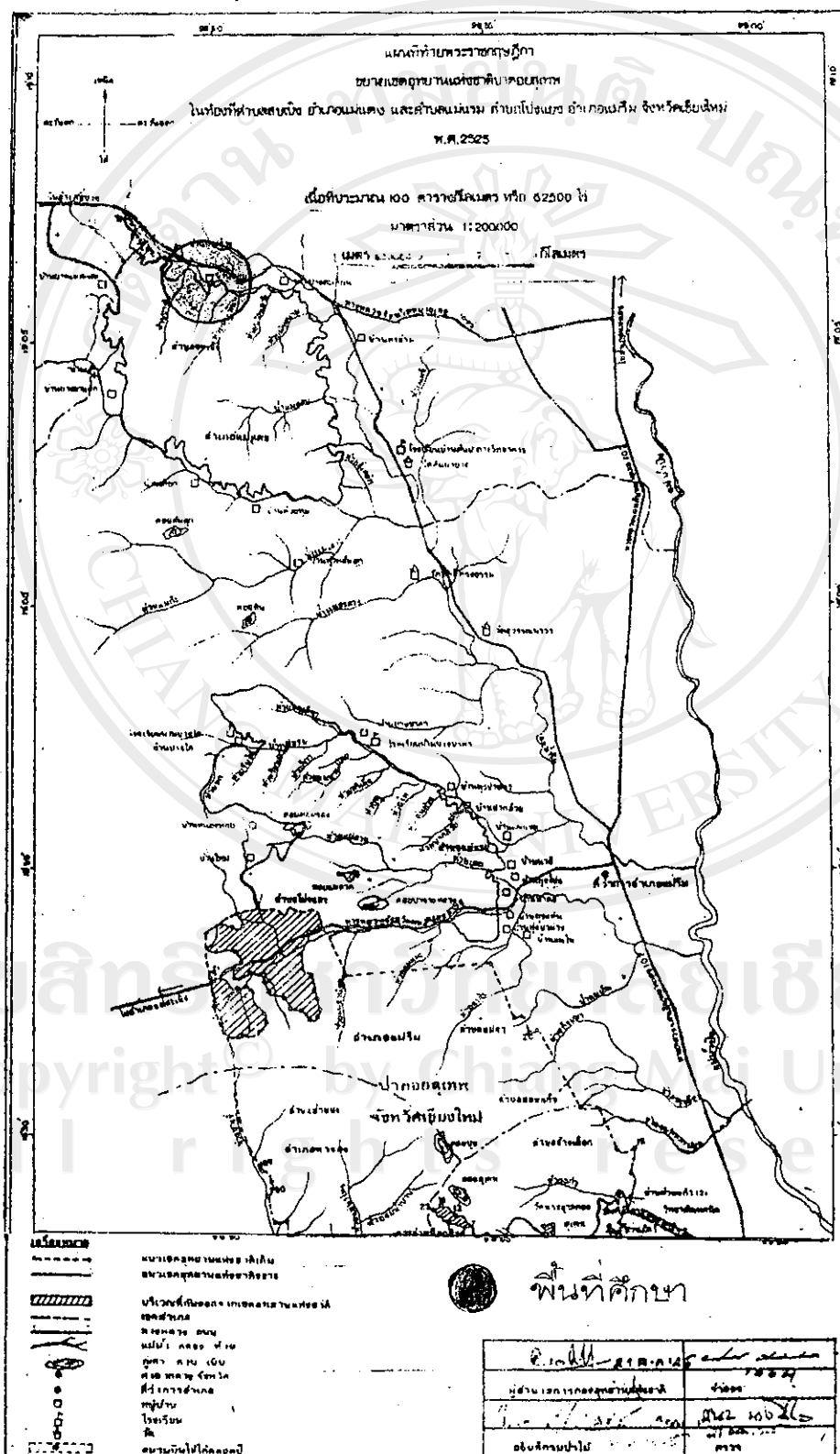
ที่ดินที่จะกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาตินั้น ต้องเป็นที่ดินที่มีได้อยู่ในกรรมสิทธิ์หรือครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายของบุคคลใด ซึ่งมีใช้ทบวงการเมือง และกรรมสิทธิ์ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมายของที่ดิน แต่พบว่าที่สวนและที่ไร่ของเกษตรกรอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติมาตั้งแต่การก่อตั้งหมู่บ้าน อุทยานประกาศเมื่อ พ.ศ. 2525 พร้อมกับมาตรการจากรัฐอีกมากมาย นั่นคือห้ามการยึดถือครอบครองที่ดิน รวมตลอดถึงกันสร้าง แผ้วถางหรือเผาป่า และที่สร้างข้อจำกัด

ให้แก่เกษตรกรในบ้านปางฮ้างก็คือ เกือบหาของป่าเพราะจะเป็นการทำให้เสื่อมสภาพทรัพยากรธรรมชาติ (ดูแผนที่ 4.4)

จากการเข้ามาประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ได้เกิดข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและของป่าเพิ่มขึ้น เนื่องจากข้อกฎหมายมีข้อบ่งชี้และเข้มงวดมากกว่ากฎหมายป่าสงวนแห่งชาติที่กล่าวมา เกษตรกรบ้านปางฮ้างเข้าไปทำไร่และทำสวนไม่ได้ แต่เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปตัดและเผาป่าที่รัฐเห็นว่าเสื่อมโทรมที่มองแต่ว่ามีไม้มีค่าขึ้นอยู่หรือไม่ นายเจलयมีที่ดินอยู่ในเขตอุทยาน 4 ไร่ และพึ่งพาป่าจากการหาของป่าบอกว่าป่าเสื่อมโทรมในหมู่บ้านนี้ยังไม่เห็นมีอย่างน้อยก็เป็นไร่เหล้ามีไม้เล็ก ๆ และไม้มีขึ้นอยู่มากมาย แต่ถ้าเกษตรกรจะเข้าไปเก็บหาหน่อไม้ และตัดไม้ไผ่มาใช้ หรือเก็บหาไม้พินจะถูกจับ ปัจจุบันก็ประนีประนอมอยู่เพราะผู้ใหญ่บ้านไปขอร้องไว้ไม่ให้จับกุมชาวบ้าน ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านได้บอกว่าถ้าหากรัฐไม่ให้ชาวบ้านเก็บหาของป่าและพึ่งพาป่า ก็เหมือนกับฆ่ากันทางอ้อม เพราะแหล่งอาหารของชาวบ้านถูกปิด และหายไป หรือจะให้ชาวบ้านไปตายเอาดาบหน้า โดยการไปหารับจ้างหาเงินประทังชีวิตไปวัน ๆ หนึ่งเท่านั้น

การที่รัฐจากส่วนกลางเข้ามาอ้างสิทธิในการจัดการป่าผ่านการปฏิบัติ ของเจ้าหน้าที่ นอกจากจะทำให้เกษตรกรบ้านปางฮ้างและบ้านปางม่วง ที่ทำกินและอาศัยอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แดงสูญเสียความมั่นคงในการควบคุมและจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะพื้นที่ป่า ผ่านแผนการการควบคุมและการจัดการในกระบวนการผลิตซึ่งดั้งเดิมยังเป็นของชุมชนอยู่ แต่อำนาจรัฐได้ทำให้เกษตรกรสูญเสียความสามารถ ทั้งมิติของความมั่นคง และทั้งที่ทำกินถูกยึดไปโดยกฎหมายภายใต้การจัดการป่าโดยรัฐทั้งหมด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อหลักประกันความมั่นคงในการถือครองและทำกินตามประเพณีที่เคยมีอยู่เดิม ความสามารถในการควบคุมและจัดการทรัพยากรหลุดออกจากอำนาจของชุมชนและครอบครัว ไปขึ้นอยู่กับระบบกฎหมายของรัฐ

สรุปได้ว่า การที่รัฐจากส่วนกลางใช้อำนาจกฎหมายเข้ามาควบคุมและจัดการป่าใหม่ มีลักษณะเป็นเพียงการอ้างสิทธิ เพราะเกษตรกรก็ยังคงอาศัยและทำกินอยู่ต่อมา แต่การอ้างสิทธิดังกล่าวมีผลให้พื้นที่ป่ากลายเป็นพื้นที่สาธารณะ หรือ "ของหลวง" ในสายตาของเกษตรกร โดยมิรัฐเป็นเจ้าของอย่างเป็นทางการ ทั้ง ๆ ที่ตามประเพณีแล้ว เกษตรกรยังคงควบคุมและจัดการอยู่ตลอดมา เมื่อรัฐเข้ามาจัดการทำให้ประเพณี และสำนึกที่ว่า ป่าเป็นทรัพย์สินของส่วนรวม (ของหน้าหมู่บ้าน) ของชาวบ้านหายไป อาณันท์ ได้อธิบายว่า ปัญหาที่มีที่นาบางส่วนจาก การที่รัฐมี

คำนิยามหรือให้ความหมายของป่าต่างจากชาวบ้าน โดยรัฐยึดด้วยกฎหมายตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484 ซึ่งกำหนดว่าป่าหมายถึง ที่ดินที่ยังไม่มีบุคคลใดได้มาตามกฎหมายที่ดิน ทำให้ที่ดินที่เคยเป็นป่า แม้จะไม่มีต้นไม้แล้วก็ยังถือเป็นป่าอยู่ แต่ชาวบ้านจะถือว่าความเป็นเจ้าของป่าในความหมายของรัฐ หมายถึงเฉพาะเจ้าของต้นไม้เท่านั้น ส่วนที่ดินไม่ใช่ป่า เป็นของกลางที่ทุกคนมีสิทธิจับจองได้ (อาเน็กซ์ กาญจนพันธุ์ 2535 : 266 - 267) ผลก็คือ เกษตรกรเข้าไปแย่งชิงและบุกเบิกที่ป่ากันมากขึ้น หลังจากบริษัททำไม้ได้ตัดต้นไม้ไปแล้ว ซึ่งทางการถือว่าเป็นการบุกรุกที่ป่าสงวน แต่ชาวบ้านคิดว่าเป็นการพัฒนาที่ดินทำกิน

นอกจากนี้ นักมานุษยวิทยาบางคนก็เห็นว่า การขยายอำนาจรัฐเข้าไปในป่า เป็นการสร้างฐานอำนาจและขยายอัตรากำลังของหน่วยราชการ เช่น กรมป่าไม้ กรมที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน และกรมประมงสงเคราะห์ ล้วนมีโครงการจัดสรรที่ดินเป็นของตนเอง มากกว่าเป็นการทำงานสนองนโยบายการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างแท้จริง เพราะปรากฏว่าไม่มีการประสานงานกัน แต่กลับเป็นการเข้าไปแย่งชิงอำนาจในการจัดการที่ดิน (Kemp 1981 : 9 - 12)

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved